

חברה

הפלות מלאכותיות: בבואה לדיוקנו הרבגוני של היישוב

לילך רוזנברג־פרידמן

הפריון והילודה בחברה הישראלית בת זמננו הם מהגבוהים בעולם המערבי.¹ אולם מבט היסטורי על תקופת היישוב מציג תמונה שונה בתכלית. ירידה בפריון ושיעור ילודה² נמוך יחסית אפיינו את היישוב ברוב שנות השלושים והארבעים.³ שיעור הילודה הנמוך נבע ממניעת הריונות ובעיקר מהפלות מלאכותיות שנעשו מבחירה וששכיחותן באותן השנים היתה גבוהה במיוחד. תופעת ההפלות המלאכותיות, ניתוח הגורמים להן ובחינת מקורות ההשפעה המגוונים שעיצבו את התופעה המקומית הם שעומדים במרכז המאמר. שנים נטתה ההיסטוריוגרפיה הציונית להתייחס לתולדות היישוב כאל פרק היסטורי כשלעצמו, הטומן בחובו תופעות ייחודיות ומצריך טרמינולוגיה משלו. הדיון ההיסטוריוגרפי נעשה בזיקה לנרטיב־העל הציוני, ולא הרבה לבחון את ההתרחשויות המקומיות בהקשר אוניברסלי.⁴ התופעות היישוביות נידונו לעתים קרובות בלי לעמוד על ההשפעות הבין־לאומיות שהיה להן חלק בעיצובן. בשנים האחרונות ניכר שינוי מגמה, כשלא מעט מחקרים פותחים צוהר להבנה חדשה של תולדות היישוב, אגב מיקום הסיפור המקומי הארץ־ישראלי בקונטקסט רחב.⁵ שינוי זה הוא חלק מהליך כולל של התפרסות

* אני מודה לפרופ' מרגלית שילה ולקוראי המאמר האנונימיים על הערותיהם החשובות. מאמר זה הוא חלק ממחקר רחב היקף הנערך בסיוע The Memorial Foundation for Jewish Culture; the Israel Institute, and the Hadassah-Brandeis Institute. תודתי נתונה להם על תמיכתם.

1 משה סיקרון, דמוגרפיה: אוכלוסיית ישראל – מאפיינים ומגמות, כרמל, ירושלים 2004, עמ' 90.

2 שיעור הילודה: מספר הנולדים ביחס למספר התושבים באוכלוסייה. שם, עמ' 73.

3 רוברטו בקי, 'הנוהג בנישואין ובילודה בקרב השכבות השונות של היישוב והשפעתו על עתידנו', בתוך: דוד גורביץ, אהרן גרץ ורוברטו בקי (עורכים), העלייה, היישוב והתנועה הטבעית של האוכלוסייה בארץ ישראל, המחלקה לסטטיסטיקה של הסוכנות היהודית לארץ ישראל, ירושלים תש"ה, עמ' 171-172.

4 דיון בהיסטוריוגרפיה היהודית בהקשר זה ראו: דוד אנגל, 'כתיבת תולדות ישראל על פי דובנוב: בין המקומי לאוניברסלי', ציון, עז, ג (תשע"ב), עמ' 307-315.

5 אניטה שפירא, 'ההיסטוריוגרפיה של הציונות ומדינת ישראל בשישים שנות מדינה', בתוך: אלברט באומגרטן, ג'רמי כהן ועזרא מנדלסון (עורכים), לזכור וגם לשכוח: מבט ישראלי אל העבר היהודי,

הפלות מלאכותיות: בבואה לדיוקנו הרבגוני של היישוב

המחקר ההיסטורי לענפים מגוונים, ובהם ההיסטוריה החברתית המבקשת לעמוד על מאפייני החברה על רבדיה השונים ועל חיי היום-יום בבחינת תיאור ההיסטוריה 'מלמטה'.⁶ במאמר זה אבקש לנתח את תופעת ההפלות המלאכותיות שהיתה גורם סמוי אך משמעותי בחיי היום-יום של החברה היישובית, כדי להמחיש את אופן עיצובה של חברה זו תוך כדי מפגש בין תפיסות תרבותיות והלכי רוח מערביים על מצע של מציאות מקומית ייחודית. יצירת רוב יהודי בארץ ישראל לקראת הקמת מדינה יהודית היתה שאיפה ציונית ראשונה במעלה,⁷ ומתוך כך הוקנתה חשיבות רבה לילודה. אלא שהציונות גם ביקשה לעצב חברה חדשה בעלת מאפיינים אירופיים-מודרניים שניכרו בין השאר בהגבלת הילודה. זה היה קונפליקט מובנה בדיוקנו של היישוב, שהוביל למהלכים מנוגדים. על אף היות הילודה צו לאומי ודתי, אפיינה את היישוב ירידה בשיעורה; תופעה שעוררה דאגה לנוכח הריבוי הטבעי הגבוה בקרב ערביי הארץ.⁸ כפי שיוצג להלן, הפלות מלאכותיות שרווחו ביישוב היו גורם מרכזי בירידה זו, ובתקופה הנידונה הן ניצבו במרכז השיח הציבורי.

לכאורה, סוגיית ההפלות היא תופעה אינטימית הסמויה מן העין, ובפומביותה היא נקשרת לתחום 'הצהוב', הסנסציוני. אולם ניתוח מעמיק מעלה כי היא אינה בבחינת 'אנקדוטה' בשולי הסיפור ההיסטורי, אלא היא 'ציפור הנפש' של היישוב, כפי שכונתה בשנת 1941: 'מסחר עירום בציפור הנפש של האומה בשם המדע הטהור והחדיש'.⁹ הפלה, שמזה דורות נתפסה כאקט פרטי שידוע רק לאם, למשפחה ולמסייעים לה, אינה 'היסטוריה של נשים' בלבד. החל במאה ה-19 נהיו הפלות מוקד להתעניינות ציבורית; תופעה שמעורבים בה חוקים, רופאים ואנשי ציבור. בחינתן במבט היסטורי מצריכה אפוא ניתוח חברתי-מגדרי.¹⁰ הפלות אינן נוגעות לאישה, לגופה ולבריאותה בלבד. הן סימפטום של שינויים חברתיים ומגדריים וגם סיבה לשינויים אלו.¹¹ הפלות הן תלויות זמן וחברה;

- החברה ההיסטורית הישראלית, ירושלים תשס"ט, עמ' 307-309. בייחוד ניכר הדבר במחקרים בתחום נשים ומגדר.
- 6 דבורה ברנשטיין, 'מה שרואים משם לא רואים מכאן: היבטים ותובנות בהיסטוריוגרפיה הישראלית', סוציולוגיה ישראלית, ב, 1 (1997), עמ' 23-50.
- 7 אביבה חלמיש, במרוץ כפול נגד הזמן: מדיניות העלייה הציונית בשנות השלושים, יד יצחק בן-צבי, ירושלים תשס"ו, עמ' 13.
- 8 שהם מלמד, "כעבור עשרות שנים מועטות נהיה כולנו בני עדות המזרח": אמהות, פריון והבנייתו של "האיום הדמוגרפי" בחוק גיל הנישואין, תיאוריה וביקורת, 25 (סתיו 2004), עמ' 69-96. הסוגיה הדמוגרפית מצויה במוקד השיח הציבורי במדינת ישראל: Nira Yuval-Davis, 'Woman/Nation/State: The Demographic Race and National Reproduction in Israel', *Radical America*, 21, 6 (1987), pp. 37-59.
- 9 בביקורת על רופאים מבצעי הפלות בשם התרבות והעולם המודרני: צבי, 'מן העט ולפנים', הצופה, 26.1.1941, עמ' 2.
- 10 Peter Charles Hoffer and N. E. H. Hull, *Roe v. Wade: The Abortion Rights Controversy in American History*, University Press of Kansas, Lawrence, KS 2010, p. 5
- 11 Linda Gordon, *Woman's Body, Woman's Right: A Social History of Birth Control in America*, Grossman Publishers, New York 1976, p. xiii

הן תופעה המשתנה על פי מגדר, גיל, מעמד, עיסוק, השכלה, אזור גאוגרפי ותקופה;¹² הן נתונות גם לשיקולים כלכליים, להתפתחות תעשייתית וטכנולוגית ולא לביולוגיה בלבד.¹³ הפלות הן תוצר של הקשר תקופתי ובר בכד הן בכואה לחברה שבה הן נערכות. ניתוח היסטורי של תופעת ההפלות הוא אפוא חלק בלתי נפרד מההיסטוריה החברתית ובכחינת יישום של מגמת תיאור ההיסטוריה של חיי היום-יום,¹⁴ וביכולתו לשמש מצע לדיון בסוגיות חברתיות רבות משמעות: מעמד האישה ושאלות מגדר; אתניות ולאומיות; סוגיות משפט וחקיקה; היבטים רפואיים ועוד. מפאת קוצר היריעה לא אנתח במאמר זה את סוגיית ההפלות בכללותה על כל היבטיה, אלא אשתמש בה לניתוח דיוקנו של היישוב כמקום מפגש בין-תרבותי.

המאמר מורכב משני חלקים: החלק הראשון מסרטט קווים לתופעת ההפלות ביישוב ומאפייניה, השני מנתח את הגורמים לתופעה בדגש על ההשפעות המערביות עליה לצד ההיבטים המקומיים הייחודיים.

מגוון מקורות שימשו אותי במאמר זה, בין השאר תיעוד ארכיוני מגוון, מסמכים רשמיים ותכתובות אישיות, קטעי עיתונות, פרקי זיכרונות, תיעוד בעל פה ועוד. בעיות מתודולוגיות שונות ליוו את כתיבתו. המרכזית והאוניברסלית שבהן היא הקושי להתחקות אחר ממדי התופעה ולהציגה מתוך מספרים מדויקים. מחקרים היסטוריים שדנים בהפלות בעולם המערבי מצביעים על הבעייתיות בניתוח כמותי של התופעה, אשר נובעת מהיעדר נתונים סטטיסטיים מספקים ומהימנים בשל היותן של ההפלות בעבר מחוץ לחוק ברוב המדינות.¹⁵ זאת ועוד, הפלות רבות ביישוב, בייחוד בקרב השכבות העניות, נעשו בפרטיות, לעתים בדרכים פרימיטיביות שלא הותירו תיעוד כלל, כפי שצוין בדיוני הוועדה לבעיות הילודה¹⁶ שהקים הוועד הלאומי בשנת 1943: 'רב אמנם מספר האבורטים במשפחות הבורגניות, אלא שעל אבורטים אלו אנו יודעים מאחר שהם פונים אל רופאים, ואילו השכבות העניות פונות לנשים ולדרכים פרימיטיביים בהפלות'.¹⁷

- Cornelie Usborne, *Cultures of Abortion in Weimar Germany*, Berghahn Books, New York 2007, p. 11 12
- תעשייה, מגדר וילודה קשורים זה בזה. ראו למשל: Andrea Tone, 'Contraceptive Consumers: Gender and the Political Economy of Birth Control in the 1930s', in: Andrea Tone (ed.), *Controlling Reproduction: An American History*, SR Books, Wilmington, DE 1997, pp. 229-230 13
- גישה זו באשר להפלות מצויה בספרה של אוסבורן: Usborne, *Cultures of Abortion in Weimar Germany* 14
- Ibid., p. 9; Marion A. Kaplan, *Between Dignity and Despair: Jewish Life in Nazi Germany*, Oxford University Press, New York & Oxford 1998, p. 82 15
- הוועדה נוסדה במאי 1943 מטעם הוועד הלאומי. בראשה עמד פרופ' בקי והיו חברים בה רופאים, סטטיסטיקאים, עובדים סוציאליים ואישי ציבור. תפקידה היה ניתוח מצב הילודה ומתן הצעות לתיקונו. 16
- גב' ורונסקי, עובדת סוציאלית, ישיבת הוועדה לבעיות הילודה, 22.6.1943, הארכיון הציוני המרכזי (להלן: אצ"מ) J1/3717/1 17

הפלות מלאכותיות: בבואה לדיוקנו הרבגוני של היישוב

כמו במחקרים אחרים שעוסקים בהיסטוריה של נשים, גם במחקר זה קיים קושי באיתור הקול הנשי. תחומי עיסוקיהן של נשים בתוך הבית והמשפחה הותירו אותן לעתים קרובות מחוץ למעגל המתועד. הספרות לגווניה, שמיעטה לתעד את שגרת החיים, תיעדה רק מעט את ההיבטים האישיים של חיי הנשים, על אחת כמה וכמה משדובר בהיבט כה אינטימי של חייהן שהיה אף מנוגד לחוק והתרחש בתקופה שסוגיות של תכנון משפחה וחיי מין היו עניינים שבשתיקה, כפי שמראות במחקריהן תמר שכטר ובת-שבע מרגלית-שטרן.¹⁸ שלא כבארצות מערביות, כמו גרמניה, צרפת, אנגליה וארצות הברית, שנערכו בהן אספות, הפגנות ועצרות של נשים בסוגיית ההפלות, הנשים בארץ לא התארגנו סביב הנושא ומיעטו בהצהרות פומביות. עם זה הן הביעו את עמדתן למעשה, בפועל. נקודה נוספת שיש לתת עליה את הדעת בדיון בנושא זה היא השיפוטיות שמלווה פעמים רבות את נושא הילודה בכלל וההפלות בפרט.¹⁹

בעיה אחרת קשורה בשפה העברית שאינה מבחינה, לשונית, בין הפלה טבעית (miscarriage) להפלה מלאכותית (abortion), מה שמקשה את ניתוח המידע הסטטיסטי. כבר בשנת 1936 נמתחה ביקורת בכתב העת הרפואה כי 'אין לכלול את כל סוגי ההפלות בתוך קבוצה אחת'.²⁰ במאמר זה, בצייני 'הפלות' כוונתי לאלו שנעשו במתכוון מתוך בחירה, ולא להפלות טבעיות או מסיבות רפואיות. מתוך מודעות לבעיות האלה ביקשתי להתחקות אחר כל מידע בנושא, ולנסות למלא את החללים בין השאר באמצעות תיעוד בעל פה שהוא מקור חשוב מאוד לבחינת תופעת ההפלות.²¹

מבוא

א. הקשר תאורטי-היסטורי כללי

לפני שהפלה היתה לפשע על פי חוק היא היתה הבררה המרכזית לנשים שהרו וביקשו להימנע מלידה. הפלות היו מעוגנות במנהגים מקומיים בחכמה עממית שלא היו בשליטת המדינה אלא בשליטתם של אנשים רגילים בהקשר הפרטי והיום-יומי של חייהם. נשים הפילו את ולדן לעתים בעזרת מיילדת ולעתים בכוחות עצמן בדרכים

18 תמר שכטר, לכבוש את הלב: סיפורה של רחל כצנלסון שזר, יד יצחק בן-צבי, ירושלים 2011, עמ' 252; בת-שבע מרגלית-שטרן, 'מי יעזור לעזר כנגד? הברלי מגדר במשפחות מהגרים יהודיות בארץ ישראל', בתוך: פנינה מורג-טלמון ויעל עצמון (עורכות), נשים מהגרות בישראל, מוסד ביאליק, ירושלים תשע"ג, עמ' 114.

19 על קישור הפלות עם מיניות לא מוסרית ראו: Osborne, *Cultures of Abortion in Weimar Germany*, p. 8.

20 'ספרות רפואית', דואר היום, 12.6.1926, עמ' 7.

21 Osborne, *Cultures of Abortion in Weimar Germany*, p. 15

פרימיטיביות שלא אחת סיכנו את חייהן. החקיקה הנוקשה נגד הפלות בעולם המערבי במחצית הראשונה של המאה ה-20 לא שינתה את השאיפה של נשים לסיים את הריוןן מסיבות שונות.²²

אולם אף ששיטות לשליטה בילודה ולהפלות היו ידועות בכל החברות ובכל התקופות, מחקרים מעלים כי הפלות לא היו נפוצות לפני המאה ה-19 בשל היעדר מוטיבציה בעת ההיא להגבלת גודל המשפחה,²³ ומפאת ריבוי תמותת התינוקות באותם ימים.²⁴ אולם במהלך המאה ה-19 חלה ירידה משמעותית בילודה ברוב ארצות אירופה.²⁵ מחקרים סוציולוגיים ודמוגרפיים מציינים שני גלים שניכרה בהם ירידה זו במיוחד: הגל הראשון החל בשנת 1870 ונמשך עד לשנות השלושים, והגל השני התרחש משנות השישים של המאה ה-20 ואילך. הסיבות לגלים אלו ולשינויים הדמוגרפיים שאפיינו אותם מגוונות ונעות על קשת רחבה של נימוקים: שינויים כלכליים וחברתיים מצד אחד, והיבטים תרבותיים ואנתרופולוגיים מצד שני; הדגשים שונים ניתנים לתהליכי עיור ותיעוש, להתפתחות טכנולוגית ורפואה מודרנית, לחילון והשכלה, למעמדו של הילד בחברה, לפמיניזם ועוד.²⁶

גורם בולט בירידה המשמעותית בשיעור הילודה בעולם המערבי היה התחלת השימוש באמצעי מניעה כגון דיאפרגמה,²⁷ שסיפקו בקליניקות מיוחדות נשים שנרתמו לעניין מתוך

22 Hoffer and Hull, *Roe v. Wade*, pp. 11-12, 49-50

23 למשל: Rudolf Andorka, *Determinants of Fertility in Advanced Societies*, Methuen, London 1978

24 Ansley J. Coale, 'The Decline of Fertility in Europe since the Eighteenth Century as a Chapter in Demographic History', in: Idem and Susan Cotts Watkins (eds.), *The Decline of Fertility in Europe*, Princeton University Press, Princeton, NJ 1986, p. 2

25 Ansley J. Coale and Roy Treadway, 'A Summary of the Changing Distribution of Overall Fertility, Marital Fertility, and the Proportion Married in the Provinces of Europe', in: Coale and Watkins (eds.), *The Decline of Fertility in Europe*, p. 79

26 Dirk J. van de Kaa, 'Europe: העוסקים בגלים הדמוגרפיים ובירידה בילודה: Europe and its Population: The Long View', in: Dirk J. van de Kaa et al. (eds.), *European Populations: Unity and Diversity* [European Studies of Population, 6], Springer, Dordrecht-Boston-London 1999, pp. 1-49; Goran Therborn, *Between Sex and Power: Family in the world, 1900-2000*, Routledge, London and New York 2004, pp. 235-239; Ron Lesthaeghe, 'The Unfolding Story of the Second Demographic Transition', *Population and Development Review*, 36, 2 (June 2010), pp. 211-251; Coale and Cotts Watkins, *The Decline of Fertility in Europe*

27 אמצעי מניעה שהיו ידועים מאות שנים, לרוב לא הצריכו שימוש באמצעים מסוימים אלא היו תלויים בשיתוף פעולה של בני הזוג, כגון משגל נסוג, או 'הימים הבטוחים'. מהמאה ה-16 נעשה שימוש באמצעי מניעה פיזיים וכימיים שונים שיעילותם היתה מוטלת בספק. Larissa I. Remennick, *Fertility Regulation Problem: The Israeli Scene in the International Context, A Background Paper*, Israel Women's Network, Jerusalem 1996, pp. 8-16

הפלות מלאכותיות: בבואה לדיוקנו הרבגוני של היישוב

ערות לסבלן של נשים בשל הריונות תכופים ולעול הכלכלי שהוטל על משפחות מרובות ילדים ועל החברה בכללותה. בין פורצות הדרך בהקשר זה, שהפיצו מידע ואמצעי מניעה לנשים, בולטות מרגרט סנגר שפעלה בארצות הברית למן שנת 1916 והשפעתה היתה רבה במשך שנים,²⁸ אלטה ג'ייקובס, הפמיניסטית היהודייה והרופאה הראשונה בהולנד, שפעלה בראשית שנות השמונים של המאה ה-19,²⁹ ומארי סטופס באנגליה שהחלה לפעול בשנת 1920.³⁰ פעילותן עוררה סערה חברתית ולא היתה חוקית ברוב המדינות. לפיכך היא נעשתה תוך כדי התנגדויות רבות ואף העמדות לדין.³¹ עם זה חשוב להעיר שנשים אלו, שדגלו בצמצום הילודה ומניעת היריון, הסתייגו מביצוע הפלות מלאכותיות לאחר ההתעברות.

בין שתי מלחמות העולם חל שינוי ביחס לשימוש באמצעי מניעה שנטו להיות מקובלים בחלק מהמקומות. לעומת זאת, היחס להפלות נותר כשהיה והן לא היו חוקיות ברוב מדינות העולם המערבי.³² זאת בין השאר משום שהפיריון נתפס כחלק מאסטרטגיית ההישרדות של הלאום.³³ בהיעדר הגירה מבחוץ, כדי שאוכלוסייה תשמור על גודלה, היה על שיעור הפיריון הכולל (דהיינו מספר הילדים הממוצע שיוולדו לאישה במרוצת חייה) להיות 2.1-2.2 ילדים לאישה לאורך זמן.³⁴ משום כך מדינות וחברות לא ראו בילודה עניינו של הפרט אלא נכס לאומי.³⁵

יישום של מדיניות בנוגע לפיריון ניכר באירופה כבר במאה ה-17.³⁶ אולם במהלך המאה ה-19, עם ההתעוררות הלאומית בעולם המערבי שטמנה בחובה דאגה לנוכח הירידה באוכלוסייה, חלה עליית מדרגה ביחסה של המדינה לפיריון.³⁷ מהפכות ומלחמות באירופה

- Margaret Sanger, *My Fight for Birth Control*, Farrar & Rinehart, New York 1931 28
Aletta Jacobs, *Memories: My Life as an International Leader in Health, Suffrage and Peace*, The Feminist Press at the City University of New York, New York 1996 29
June Rose, *Marie Stopes and the Sexual Revolution*, Faber & Faber, Boston 1992 30
Harriet Pass Freidenreich, 'Aletta Jacobs in Historical Perspective', epilogue, in: 31
Jacobs, *Memories*, p. 185
Ibid. 32
Rada Drezgic, 'Religion, Politics and Gender in the Context of Nation-State: למשל: 33
Formation: the Case of Serbia', *Third World Quarterly*, 31, 6 (September 2010), pp. 955-970;
955-970; יונתן אנסון ואבינעם מאיר, 'דתיות, לאומנות ופיריון בישראל', *ביטחון סוציאלי*, 46
(ספטמבר 1996), עמ' 43-63.
סיקרון, *דמוגרפיה*, עמ' 73. 34
Cornelie Usborn, 'Social Body, Racial Body, Woman's Body, Discourses, Policies, 35
Practices from Wilhelmine to Nazi Germany, 1912-1945', *Historical Social Research*,
36, 2 (2011), pp. 140-161
Mary Jo Maynes and Ann Waltner, *The Family: A World History*, Oxford University 36
Press, New York 2012, pp. 95-96
Lynn Abrams, *The Making of Modern Woman: Europe 1789-1918*, Pearson Education, 37
London 2002, p. 123

במאה ה-19 ובמחצית הראשונה של המאה ה-20, ובראשן שתי מלחמות העולם, שגרמו למותם של עשרות מיליונים, הביאו לדלדול עצום באוכלוסייה האירופית. לכך חבר שיעור הילודה הנמוך באירופה מסוף המאה ה-19, ובמיוחד מימי מלחמת העולם הראשונה שהביאה לצניחה דרסטית בילודה ולשיעור הפלות גבוה בבריטניה ובגרמניה, ועורר חרדה דמוגרפית לאומית. השילוב של הצניחה בילודה וריבוי התמותה הדאיג מדינות נוספות, ובהן רוסיה³⁸ וצרפת שבלטה במרכזיותה בהקשר זה.³⁹ בדמוקרטיות ובדיקטטורות כאחד נכפפו באותה עת זכויות הפריון של האינדיבידואל לדאגה הדמוגרפית הלאומית.⁴⁰ מדינות רבות העמידו את שאלת השליטה בילודה במרכז השיח הציבורי, ויישמו מדיניות שאסרה הפלות ונועדה לעודד ילודה.⁴¹ הדבר ניכר בייחוד במדינות לאומניות ופשיסטיות כמו גרמניה הנאצית, איטליה הפשיסטית וספרד בימי פרנקו.⁴²

אולם הריונות לא רצויים הוסיפו לרווח בחברה המערבית. אמצעי המניעה שלא היו זמינים תמיד, שיעילותם היתה מוטלת בספק ומחירים הגבוהה הקשה במיוחד על המעמדות הנמוכים מבחינה סוציו-אקונומית, היו גורמים לאי-ההצלחה למנוע לחלוטין הריונות אלו. לפיכך, על אף סנקציות חוקיות ורתיות ותעמולה אינטנסיבית נגד הפלות, ועל אף הסיכון האישי שבהפלה מכוונת, הן היו נפוצות במדינות אירופה ובראשן צרפת, ששיעור

- van de Kaa (above note 26), pp. 18-19; Abrams, *The Making of Modern Woman*, p. 38
306; Ann Taylor Allen, *Women in Twentieth-Century Europe*, Palgrave Macmillan,
New York 2008, p. 17; Barbara Alpern Engel, *Women in Russia 1700-2000*, Cambridge
University Press, Cambridge 2004, p. 161; Renate Bridenthal, Atina Grossmann and
Marion Kaplan (eds.), 'Introduction', *When Biology Became Destiny: Women in
Weimar and Nazi Germany*, Monthly Review Press, New York 1984
- Andres H. Reggiani, 'French Procreating France: The Politics of Demography, 1919-1945', *French Historical Studies*, 19, 3 (Spring 1996), pp. 725-755
- David L. Hoffmann, 'Mothers in the Motherland: Stalinist Pronatalism in its Pan-European Context', *Journal of Social History*, 34, 1 (fall 2000), pp. 35-55
- Kate Maloy and Maggie Jones Patterson, *Birth or Abortion? Private Struggle in a Political World*, Plenum Press, New York and London 1992; Tara Zahra, 'Lost Children: Displacement, Family and Nation in Postwar Europe', *Journal of Modern History*, 81, 1 (March 2009), pp. 45-86
- Chiara Saraceno, 'Redefining Maternity and Paternity: Gender, Pronatalism and Social Politics in Fascist Italy', in: Giesela Bock and Pat Thane (eds.), *Maternity and Gender Policies: Women and the Rise of the European Welfare States, 1880s-1950s*, Routledge, London and New York 1991, pp. 196-212; Mary Nash, 'Pronatalism and Motherhood in Franco's Spain', *ibid.*, pp. 160-177; Fridolf Kuklien, 'The German Response to the Birth-Rate Problem during the Third Reich', *Continuity & Change*, 5, 2 (August 1990), pp. 225-247

הפלות מלאכותיות: בבואה לדיוקנו הרבגוני של היישוב

הילודה בה החל לרדת לאחר המהפכה ובייחוד מראשית המאה ה-19,⁴³ ובארצות הברית משלהי המאה ה-19 ובמחצית הראשונה של המאה ה-20.⁴⁴

בין שתי מלחמות העולם התנהל היישוב תחת משטר מנדטורי של בריטניה, שאפיינה אותה ירידה בילודה משלהי המאה ה-19.⁴⁵ אולם השפעת בריטניה על היישוב בהקשר זה ניכרה בעיקר במישור החוקי בשל החוק שאסר הפלות מלאכותיות (להלן). לעומת זאת, מי שהשפיעו יותר על היישוב בנושא ההפלות היו גרמניה וברית המועצות, ארצות מוצאם של רבים מאנשי היישוב. חיוני אפוא להכיר את המתרחש במדינות אלו כדי להבין את התופעה המקומית.⁴⁶

בין השנים 1871-1945 היו בגרמניה שלוש צורות ממשל: מונרכיה עד 1918, רפובליקה עד 1933, ודיקטטורה עד 1945. בכל הממשלים הללו ירד שיעור הילודה.⁴⁷ משנת 1871 התנהלה גרמניה על פי החוק הפלילי שאסר הפלות וקבע עונשים כבדים על ביצוען. רעיונות בדבר אמצעי מניעה ותכנון משפחה היו בעיקר נחלת האליטות והבורגנים המשכילים. צמצום שיעור הילודה בתקופה זו ניכר במיוחד במשפחות מקרב הבורגנות היהודית המתבוללת, שבשנים הראשונות של מפנה המאה ה-20, רק למעט משפחות מקבוצה זו היו יותר משני ילדים. אך מתחילת המאה ה-20 זכה תכנון המשפחה ליישום נרחב בקרב מעמד הביניים ומעמד הפועלים.⁴⁸

בעשורים הראשונים של המאה ה-20 אפיין את גרמניה שיעור הפלות גבוה במיוחד וחסר תקדים בהיקפו.⁴⁹ בתקופת ויימאר (1918-1933), היה האקלים הציבורי במדינה ליברלי יחסית, הפלות היו במרכז מחלוקות פוליטיות ותפסו מקום בולט בסצנה התרבותית. הן היו הבחירה הראשונה של נשים בדרך להגבלת המשפחה, ששני ילדים היו הנורמה בה. אטינה גרוסמן מעריכה שבממוצע כל אישה גרמנייה בעת ההיא עברה הפלה לפחות פעמיים

Abrams, *The Making of Modern Woman*, p. 110 43

Coale and Treadway (above note 25), pp. 37-38; Susan Cotts Watkins, *From Provinces into Nations: Demographic Integration in Western Europe, 1870-1960*, Princeton University Press, Princeton, NJ 1991; Susan Cotts Watkins and Angela D. Danzi, 'Women's Gossip and Social Change: Childbirth and Fertility in the United-States, 1920-1940', *Gender and Society*, 9, 4 (August 1995), p. 479

Abrams, *The Making of Modern Woman*, p. 106 45

צרפת היתה מקור השראה בכל הנוגע לפיתוח מדיניות לעידוד ילודה – נושא החורג ממסגרת מאמר זה.

Atina Grossmann, *Reforming Sex: The German Movement for Birth Control and Abortion Reform, 1920-1950*, Oxford University Press, New York 1995, p. 3 47

Ute Frevert, *Women in German History: From Bourgeois Emancipation to Sexual Liberation*, St. Martin's Press, New York 1997 (1st edition 1989), pp. 111, 186 48

ליאת קוזמא, 'אותו הסקס בדיוק: ייעוץ מיני כיישוב העברי בשנות השלושים', תיאוריה וביקורת, 37 49
James Woycke, *Birth Control in Germany 1871-1933*, Routledge, ;124-96 עמ' (2010)
.London and New York 1988

במהלך חייה. אולם היא מציינת גם את החיבור בין ילודה גבוהה ובין יציבות לאומית, שהיה מושרש במדינה. לפיכך גרמניה היתה זירה למאבק כפול: מאבק ממשלתי נגד הפלות ומאבק עממי להסדרת חוקיותן.⁵⁰ מצד אחד נאבקו אנשי מקצוע בתחום הרפואה לבער הפלות עצמיות והנושא משך גינויים כבדים מההיבט המוסרי, ומצד שני נשמעו גינויים על חוק ההפלות מחוגי שמאל, פמיניסטיות ונשים מכל שדרות החברה. החוק שאסר הפלות תוקן בשנים 1926-1927 והיה ליברלי יותר, ובכך היתה הסדרת ההפלות בגרמניה באותה העת לאחת הליברליות בעולם. אולם המאבק נגד החוק נמשך. ב-1931, בתקופת השפל הכלכלי, בוצעו בגרמניה יותר ממיליון הפלות, ובד בבד נערכו עצרות רבות שתבעו להסדיר את חוקיותן. ב-1933 היה שיעור הילודה בגרמניה הנמוך ביותר באירופה.⁵¹

החקיקה המתירנית יחסית בנוגע להפלות הוסגה לאחור בחקיקה של הרייך השלישי, שראה בהפלות פשע נגד 'החיים' אך גם פשע נגד העם הגרמני. השלטון הנאצי הדיק את הפיקוח של המדינה והחמיר דרמטית את הענישה על מבצעי הפלות. אולם ב-1935 נקבע שהפלות מותרות מסיבות של שמירת טוהר הגזע. במהלך המלחמה הוחרף היחס כלפי נשים מפילות ונגזר עונש מוות על המבצעים. לאחר המלחמה ביקשו שתי הגרמניות להתנער מהמורשת הנאצית, ותיקנו את החוק שגזר עונש מוות מצד אחד, וחובת הפלה על נשים על בסיס גזעני מצד שני. הותרו הפלות לאחר אונס ואושרו שוב הפלות על רקע בריאותי.⁵²

ירידה בילודה ניכרה ברוסיה הצארית החל בשלהי המאה ה-19, והיא התעצמה במהלך מלחמת העולם הראשונה ולאחר המהפכה הבולשביקית בשנת 1917. ירידה זו נמשכה עד לשנות השבעים (למעט תקופות קצרות של התאוששות הילודה), כשאירועים היסטוריים כמו מלחמות האזרחים ומלחמות העולם העמיקו את המגמה.⁵³ כברית המועצות של שנות העשרים הועברו מסרים סותרים בנוגע לאישה ולילודה. על אף המחויבות לשחרור האישה, נשים נתבעו ללדת למען הלאום כדי לחדש את מעמד הפועלים ואת החברה שהושמדה במלחמה ובמהפכה. עם זה, בשנת 1920 היתה ברית המועצות האומה הראשונה בעולם שהתירה הפלות מלאכותיות בחוק, לא מתוך ראיית החיוב שבדבר אלא מתוך טענה להגנה על בריאות האישה, כדי שתוכל לעבור הפלה כתנאים מקצועיים נאותים. בשלהי שנות העשרים ובמחצית הראשונה של שנות השלושים היו ההפלות נפוצות מאוד בקרב נשים עירוניות בכרית המועצות. אך גם ברית המועצות, לטענתה

50 Osborne, *Cultures of Abortion in Weimar Germany*, p. ix; Frevert, *Women in German History*, p. 186; Grossmann, *Reforming Sex*, p. 8

51 Grossmann, *Reforming Sex*, p. 4; Michelle Mouton, *From Nurturing the Nation to Purifying the Volk: Weimar and Nazi Family Policy, 1918-1945*, Cambridge University Press, New York 2007, p. 108

52 Frevert, *Women in German History*, pp. 187, 236; Kaplan, *Between Dignity and Despair*, p. 82; Osborne, *Cultures of Abortion in Weimar Germany*, pp. 3-5, 19

53 Ansley J. Coale, Barbara A. Anderson and Erna Harm, *Human Fertility in Russia Since the Nineteenth Century*, Princeton University Press, Princeton, NJ 1979, pp. 15-17

הפלות מלאכותיות: בבואה לדיוקנו הרבגוני של היישוב

של ההיסטוריונית ברברה אלפרן-אנגל, היתה מוראגת ממצב הילודה שכן היא ביקשה להגדיל את אוכלוסייתה כדי לענות לדרישות התעשייה והלוחמה המודרנית.⁵⁴ כדי לחזק את המשפחה נאסרו בשנת 1936 ההפלות, למעט מקרים שההיריון סיכן את האישה. הילודה גדלה מעט בשנים 1935-1937, אך לאחר מכן ירדה שוב עם פרוץ מלחמת העולם השנייה, שכן רבו ההפלות המלאכותיות, הלא-חוקיות. נשים שילמו מחיר פיזי ונפשי, אך שלטו בפוריותן ככל שיכלו, תוך כדי מחאה על ציפיית המדינה שהן יפרו וירבו בלא לקבל תמיכה.⁵⁵

חשוב לציין כי על אף המאפיינים המשותפים למדינות רבות בעולם המערבי אשר ניכרים בירידה בילודה ובדאגה לאומית מירידה זו, לכל מדינה היסטוריית ילודה משלה הנובעת מהקונטקסט המקומי.⁵⁶ כך גם ביישוב.

ב. הקשר ההיסטורי-מקומי

תקופת היישוב התאפיינה במאבק לאומי להקמת מדינה יהודית. זו היתה תקופה קיצונית מבחינת ההתרחשויות הדרמטיות שחלו בה בפרק זמן קצר: גלי הגירה גדולים, אירועים ביטחוניים, משברים כלכליים, מלחמת עולם, שואה והשמדת מיליונים מהעם היהודי וכעבור שנתיים בלבד החלטה על הקמת מדינה יהודית. שילוב התנאים האלה יצר מצע שהצמיח, בתקופה קצרה אך אינטנסיבית, תופעות חברתיות מורכבות, מהן אוניברסליות מהן ייחודיות. אלו ניכרו גם בהקשר של הילודה ומניעתה.

היישוב היה חברת מהגרים שהורכבה בעיקר ממשפחות שהיגרו ממזרח אירופה,⁵⁷ ובשנות השלושים עם עליית הנאצים לשלטון גם ממרכז אירופה וממערבה.⁵⁸ רוב היישוב חי במסגרת משפחתית, ומרכזיותה של המשפחה, ששורשיה במסורת היהודית,⁵⁹ ניכרה בתפקידיה החברתיים והלאומיים.⁶⁰ משפחות ביישוב התנהלו לרוב על פי הדגם המסורתי הפטריארכלי (למעט הקיבוצים שיידונו במאמר אחר המצוי בכתובים), שהיה מבוסס על חלוקת תפקידים מגדרית; על יחסי תלות של האישה והילדים בראש

Alpern Engel, *Women in Russia 1700-2000*, pp. 161-162, 177 54

Ibid., pp. 178-180 55

Jean van der Tak, *Abortion, Fertility, and Changing Legislation: An International Review*, D.C. Heath, Lexington, MA 1974 56

גור אלרואי, אימיגרנטים: ההגירה היהודית לארץ ישראל בראשית המאה ה-20, יד יצחק בן-צבי, ירושלים 2004. 57

חלמיש, במרוץ כפול נגד הזמן. 58

Sydney Stahl Weinberg, *The World of Our Mothers: The Lives of Jewish Immigrant Women*, University of North Carolina Press, Chapel Hill and London 1988, pp. 3-40 59

תמי רוז, "ראויה המשפחה שיכנוה מחדש": תפיסות של המשפחה היהודית העירונית בתקופת המנדט, בתוך: אייל כתבן, מרגלית שילה ורות הלפרין-קדרי (עורכים), נשים, זכויות ומשפט בתקופת המנדט, אוניברסיטת בר-אילן, רמת גן תשע"א, עמ' 21-56. 60

המשפחה המפרנס ועל תפיסת האישה מעל הכול כאם וכרעיה שייעודה לידת ילדים וטיפול במשפחתה.⁶¹ גם היישוב הדגיש את ייעודה הלאומי של האישה 'העבריייה החדשה' באימהותה,⁶² תופעה מוכרת בחברות לאומיות.⁶³

אולם תקופת המנדט התאפיינה בשינויים סוציו-דמוגרפיים שיצרו תמורות גם במשפחה היהודית, והעיסוק בה תפס מקום חשוב בשיח הציבורי.⁶⁴ גם בזהות הנשית ביישוב חלו שינויים. נשים ביקשו להשתחרר מהתפיסות המסורתיות של החברה היהודית הפטריארכלית ולהיות 'לעבריות חדשות',⁶⁵ שייעודן אינו רק באימהותן. אולם ההנהגה הציונית ובראשה בן-גוריון, יו"ר הסוכנות היהודית,⁶⁶ וכן הוועד הלאומי שייסד בשנת 1943 את הוועדה לבעיות הילודה מתוך התפיסה שמדיניות ילודה היא כלי להשגת יעדים דמוגרפיים,⁶⁷ הובילו מדיניות פרו-נטלית.⁶⁸ מתח שרר אפוא בין שאיפות הפרט ליעדי הלאום; בין שאיפת הנשים להשתתף במאבק הלאומי ובין זהותן המגדרית-המסורתית שהגבילה אותן למרחב הפרטי; בין הזדהותן עם המפעל הלאומי לשאיפות הפרט שלהן.⁶⁹ מתח זה ניכר גם בתפיסות הילודה של הפרט ביישוב ובמימושן.

- 61 סילביה פוגל-ביז'אוי, 'משפחות בישראל, בין משפחתיות לפוסט-מודרניות', בתוך: רפנה יזרעאלי ואחרות (עורכות), מין, מגדר, פוליטיקה, הקיבוץ המאוחד, תל אביב 1999, עמ' 109, 128.
- 62 על האימהות הוטל התפקיד של הבאת ילדים וגידול הדור החדש מתוך התחשבות בצרכים הדמוגרפיים הלאומיים, Deborah S. Bernstein, 'Daughters of the Nation: Between the Public and Private Spheres in Pre-State Israel', in: Judith R. Baskin (ed.), *Jewish Women in Historical Perspective*, Wayne State University Press, Detroit, MI 1998, pp. 287-311; בת-שבע מרגלית-שטרן, 'בין "חוק הטבע" ל"דין התנועה": אימהות ואל-אימהות בחברה הציונית בארץ ישראל (1945-1920)', בתוך: מרגלית שילה וגדעון כ"ץ (עורכים), מגדר בישראל (סדרת נושא: עיונים בתקומת ישראל), א, מכון בן-גוריון לחקר ישראל והציונות, קריית שדה בוקר 2001, עמ' 170-197.
- 63 בחברות לאומיות נשים נתפסות כסמל לאומי וכאימהות האומה, האחראיות להתפתחותה הביולוגית ולהמשך קיומה. Nira Yuval-Davis, *Gender and Nation*, Sage, London 1997, p. 626.
- 64 רוי (לעיל הערה 60); גור ארואי, 'נשים בארץ ישראל בתקופת המנדט: היבטים דמוגרפיים', בתוך: כתבן, שילה והלפרין-קדרי (עורכים), נשים, זכויות ומשפט בתקופת המנדט, עמ' 97-101.
- 65 מרגלית שילה, 'זהות המשתנה של האישה העברית החדשה בארץ ישראל, המכון לחקר תולדות קרן קיימת לישראל, ירושלים 1998; מרגלית שילה, רות קרק, גלית חזן-רוקם (עורכות), העבריות החדשות: נשים ביישוב ובציונות בראי המגדר, יד יצחק בן-צבי, ירושלים תשס"ב.
- 66 בן-גוריון החל להידרש לסוגיית מיעוט הילודה ביישוב החל בשלהי שנות השלושים, עם התמעטות העלייה. על כך ראו מאמרי 'On the Issue of Ben-Gurion's Dualistic Approach to Natalism, Middle Eastern Studies (in press) 1936-1963'.
- 67 גילה שטופלר, 'מדיניותה הדמוגרפית של ישראל בתחום הילודה וזכויות נשים ומיעוטים', משפט וממשל, יא, 2 (2008), עמ' 473-516.
- 68 און וינקלר, 'ישראל והפצצה הדמוגרפית: סיפורו של מיתוס שגוי', עיונים בתקומת ישראל, 17 (תשס"ז), עמ' 197-237; Jacqueline Portuguese, *Fertility Policy in Israel: The Politics of Religion, Gender and Nation*, Praeger, Westport, CT 1998.
- 69 דבורה ברנשטיין, 'בין האישה האדם ובין אשת הבית: אישה ומשפחה בציבור הפועלים היהודי העירוני בתקופת היישוב', בתוך: אורי רם (עורך), החברה הישראלית: היבטים ביקורתיים, ברירות, תל אביב 1993, עמ' 83-103.

1. סרטוט תופעת ההפלות בחברת היישוב

כאמור, רוב היישוב חי במסגרת משפחתית. הגידול בהיקף הנישואין וגיל הנישואין הצעיר יחסית שאפיינו אותו⁷⁰ היו עשויים להניב ילודה רבה. אולם בכל תקופת המנדט הלך וירד שיעור הלידות ביישוב.⁷¹

ברוב שנות העשרים היה אחוז הלידות ביישוב גבוה יחסית (פי שניים מאחוז הלידות בארצות המערב ופי שלושה מזה שבקרב יהדות ארצות אלו). הגורמים לכך היו נוסף על הצו המקראי 'פרו ורבו', שהוא 'האינסטינקט העתיק של העם העברי' כלשונו של ד"ר אברהם קצנלסון, רופא וחבר ההנהגה הציונית,⁷² גם גילם הצעיר של העולים, ריבוי הנישואין, ובייחוד האחוז הגבוה יחסית של היישוב הישן ושל עדות המזרח, שאפיינה אותן ילודה מרובה, בקרב האוכלוסייה היהודית.⁷³

בשנים 1926-1927 עמד מספר הילדים שנולדו לאישה ביישוב במוצע על 3.7.⁷⁴ אך משנת 1928 חלה ירידה גדולה בילודה, ובשנים 1931-1933 היא עמדה על 2.84. במגמה זו הבחין ד"ר קצנלסון כבר בשנת 1929 כשציין כי בקרב 'חוגים ידועים בעלי תרבות אירופית' יש שאיפה להגביל את מספר הלידות.⁷⁵ זו היתה ראשיתה של תופעה שתלך ותתעצם, כפי שמעידים מחקריו הסטטיסטיים של הדמוגרף פרופ' רוברטו בקי, 'איש המדע הסטטיסטי והדמוגרפי ואיש האמונה הציונית העמוקה',⁷⁶ ומנהל הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה רפואית של הרסה,⁷⁷ על אודות נוהגי הילודה והריבוי הטבעי (עודף הנולדים על המתים) ביישוב. אלו מצביעים על ירידה תלולה בילודה, שבשנים 1937-1942 עמדה

70 בשנת 1944 נישאה האישה ביישוב בגיל 25-26 במוצע, והגבר בגיל 27-28. לעומת זאת נטו יהודי העולם להינשא בגיל מבוגר יותר. בקי, הנוהג בנישואין ובילודה בקרב השכבות השונות של היישוב והשפעתו על עתידנו, עמ' 235, 242. עוד על גיל הנישואין ביישוב ראו: אלרואי (לעיל הערה 64), עמ' 97-101.

71 בקי, הנוהג בנישואין ובילודה בקרב השכבות השונות של היישוב והשפעתו על עתידנו, עמ' 243.

72 דוד תדהר (עורך), אנציקלופדיה לחלוצי היישוב ובוניו, ז, ספרית ראשונים, תל אביב 1956, עמ' 2794.

73 אברהם קצנלסון, התנועה הטבעית של אוכלסי ארץ-ישראל: סקירה דימוגרפית, [חמו"ל], ירושלים 1929.

74 בקי, הנוהג בנישואין ובילודה בקרב השכבות השונות של היישוב והשפעתו על עתידנו, עמ' 243. במקום אחר ציין את הנתון 3.86, ראו: Roberto Bachi, *The Population of Israel* (C.I.C.R.E.D. 1974 World Population Year series), Institute of Contemporary Jewry, The Hebrew University of Jerusalem, Jerusalem 1977, p. 199.

75 קצנלסון, התנועה הטבעית של אוכלסי ארץ-ישראל, עמ' 7.

76 כך כינהו ד"ר א' קצנלסון, ראו: רוברטו בקי, הריבוי הטבעי בארץ ישראל ועתידו של היישוב, הוועד הלאומי, ירושלים 1943, עמ' 1.

77 על בקי, ראו: Anat E. Leibler, 'Nationalizing Statistics: A Comparative Study of the Development of Official Statistics During the 20th Century in Israel-Palestine and Canada', PhD diss., University of California, San Diego 2008.

על ממוצע של 2.35.⁷⁸ הירידה בעיקרה ניכרה בקרב האוכלוסייה היהודית ממוצא אירופי. בשנים 1938-1941 עמד מספר הילדים שנולדו לנשים ביישוב, בתקופת פריזון, על 2.1 בממוצע.⁷⁹ בקי הוסיף כי ממוצע הילודה ביישוב החדש נמוך במיוחד, והוא עומד על 1.7 ילדים לאישה יהודייה ממוצא אירופי (בהבדלים קלים בלבד בין ארצות המוצא השונות).⁸⁰ נראה כי שנת 1941 היתה שנת שיא בשיעור הילודה הנמוך.⁸¹ פחות מ-10,000 לידות התקיימו בשנה זו ביישוב שמנה 475,000 איש – מספר זהה ללידות בשנת 1935, כשהיישוב מנה 320,000 איש בלבד.⁸² נתונים אלו בדבר הירידה בילודה ביישוב, עלו גם מסקר שערכה בשנת 1944 ד"ר טובה ברמן-ישורון, דמות מרכזית בקופת חולים הכללית שהטביעה את חותמה על מערכת הבריאות בארץ בכלל ועל תחום בריאות הציבור בפרט, ושימשה חברה בוועדה לבעיות הילודה של הוועד הלאומי משנת 1943.⁸³ לפי סקר זה, מ-2,180 נשים מרחבי היישוב (ערים, מושבות, מושבים, קיבוצים) 10 אחוזים היו ללא ילדים, 45 אחוזים עם ילד אחד; 30 אחוזים עם שני ילדים, ו-15 אחוזים בלבד עם יותר משני ילדים.⁸⁴ מן הראוי לציין שמספר הילדים הממוצע בקרב עדות המזרח בשנים אלו עמד על 4-5 ילדים, בהבדלים מסוימים בין ארצות המוצא השונות,⁸⁵ אולם לא היה בכך כדי להרגיע את חרדת הממסד מפני פחות הילודה, אם מאחר שהאשכנזים היו רוב ביישוב, אם בשל התחושה שהעדות המזרחיות פוסעות בצעדי ענק בעקבות העדות האירופיות, ואם בשל התפיסה הביקורתית כלפי ריבוי הילדים בקרב יוצאי ארצות האסלם והיישוב הישן שכן הם נחשבו נחשלים וזרים לחזון הלאומי.⁸⁶ הפערים העדתיים הניכרים בסוגיית הילודה יידונו במאמר אחר (בכתובים).

78 Bachi, *The Population of Israel*, p. 199

79 בקי, 'הילודה בישראל וביישוב והדרכים לעידודה', כנראה 1944, אצ"מ J1/3717/3; בקי, הנוהג בנישואין ובילודה בקרב השכבות השונות של היישוב והשפעתו על עתידנו, עמ' 171.

80 על פי בקי, ממוצע נמוך זה נמצא רק במדינה אחת (אוסטריה) מ-29 מדינות שיש מידע עליהן. שם, עמ' 171. במקור אחר צוין המספר 1.82, ראו: Bachi, *The Population of Israel*, p. 199. ראו גם לוח הארץ לשנת תש"ד, תל אביב תש"ד, עמ' 184.

81 2.18 ילדים כממוצע לאישה ביישוב, לפי בקי (*The Population of Israel*). במקום אחר מציין בקי ממוצע של 2.12. ראו: Roberto Bachi and Judah Matras, 'Contraception and Induced Abortions among Jewish Maternity Cases in Israel', *The Milbank Memorial Fund Quarterly*, 40, 2 (April 1962), p. 207.

82 בשנת 1943 עלה מעט שיעור הילודה, ועמד על 2.96 ילדים לאישה. Bachi, *The Population of Israel*, pp. 12-13.

83 להרחבה ראו: צפורה שחור-רובין, ד"ר טובה ברמן-ישורון, הגברת הראשונה בממלכת קופת חולים (1898-1997), דקל, תל אביב 2013.

84 דיווח של ד"ר טובה ברמן לדוד בן-גוריון, 10.5.1944, ארכיון בן-גוריון (להלן: אב"ג), התכתבות, 198564; אברהם הלוי פרנקל, הילודה ביישוב ובעיותיה, דב בר אהרונוסון, ירושלים תש"ד, עמ' 13.

85 Bachi, *The Population of Israel*, p. 196

86 מכתבו של ד"ר א' אברמוביץ, מנהל בית החולים העירוני הדסה בתל אביב, למר א' פרלסון, יו"ר הוועד המנהל, 28.5.1937, ארכיון תל אביב, בית החולים הדסה, א-ג.2/1-א. כמו כן ראו:

מסקנותיו של בקי בשנת 1944 היו פסימיות. על פי המודל הסטטיסטי שהעמיד, בשנת 1927 עמד הריבוי הטבעי החזוי ליישוב על 40 אחוזים לדור (13 אחוזים לשנה), אך בשנים 1940-1941 התהפך המצב לגירעון טבעי חזוי של 11 אחוזים לדור (14 אחוזים לשנה); בקי כינה מצב זה 'איום' להתפתחות היישוב.⁸⁷ בשנים 1943-1946 ניכרה התאוששות-מה בילודה היהודית,⁸⁸ אם בשל רצונם של ניצולי שואה למהר ולהקים משפחה לאחר החורבן (להלן),⁸⁹ אם בשל חלוף סכנת הפלישה הנאצית לארץ ותום מלחמת העולם השנייה. אולם זו היתה התאוששות קצרת מועד. בשנים 1947-1948 ניכרה שוב מגמת ירידה בילודה היהודית.⁹⁰ ממדי הילודה ביישוב היו בבחינת תופעה חדשה, שכן ערב מלחמת העולם הראשונה עלה מספר הילדים למשפחה בארץ על חמישה.⁹¹ יתרה מזו, התמעטות הלידות בקרב האוכלוסייה היהודית בלטה במיוחד לנוכח הריבוי הטבעי הגדול בקרב ערביי הארץ.⁹² מספר הילדים הממוצע לאישה מוסלמית בשנים 1939-1941 היה 7.51, ובשנים 1943-1945 הוא עמד על 9.42.⁹³ הנשים הערכיות, הסביר בקי, יולדות לאורך תקופה ארוכה (כ-15 שנים בממוצע בין נישואיהן ללידה האחרונה), ואילו אצל נשים יהודיות בין נישואיהן ללידתן האחרונה חולפות 5.5 שנים בלבד.⁹⁴ בקי ציין כי מספר הלידות בחברה המוסלמית של ערביי ארץ ישראל הוא גבוה מכל אומה אחרת בעולם. לפיו, בחברה זו הילודה היא טבעית ואין בה כמעט סימנים ללימוד נושא הגבלת הילדים במשפחה, והתפתחותה של הארץ מהבחינה הכלכלית, שהביאה לשיפור בתנאי החיים, משפיעה על גידול במספר הילדים למשפחה.⁹⁵ תופעה זו, שהתעצמה לנוכח מיעוט הילודה היהודית, עוררה דאגה עמוקה מבחינה לאומית בקרב ההנהגה הציונית.

- זהבית שנקולבסקי, 'חזון ומציאות בתהליך בניוי אומה: ילדות וילדי עיר בשנות הבית הלאומי (1918-1948)', עבודת דוקטור, אוניברסיטת בר-אילן, רמת גן תשס"ט, עמ' 44-45. על אתניות ועדתיות בהקשר של פרוין בישראל ראו: מלמד (לעיל הערה 8), עמ' 69-73.
- 87 בקי, הנוהג בנישואין ובילודה בקרב השכבות השונות של היישוב והשפעתו על עתידנו, עמ' 244.
- 88 רוברטו בקי, בעיות הילודה בישראל (ללא תאריך), ארכיון המדינה (להלן: א"מ) 2-ג/5588; Bachì, *The Population of Israel*, p. 196.
- 89 Judith Tydor Baumel, 'DPs, Mothers and Pioneers: Women in the She'erit Hapletah', *Jewish History*, 11, 2 (fall 1997), p. 102.
- 90 בקי, בעיות הילודה בישראל (לעיל הערה 88).
- 91 בקי, הנוהג בנישואין ובילודה בקרב השכבות השונות של היישוב והשפעתו על עתידנו, עמ' 243.
- 92 פרנקל, הילודה ביישוב ובעיותיה, עמ' 13; 'נאום רקטור האוניברסיטה, פרופ' א.ה. פרנקל בטכס הסיום', הצופה, 5.5.1940, עמ' 3.
- 93 Bachì, *The Population of Israel*, p. 196.
- 94 בקי, הנוהג בנישואין ובילודה בקרב השכבות השונות של היישוב והשפעתו על עתידנו, עמ' 245.
- 95 בקי, הריבוי הטבעי בארץ ישראל ועתידו של היישוב, עמ' 19; בקי, הנוהג בנישואין ובילודה בקרב השכבות השונות של היישוב והשפעתו על עתידנו, עמ' 245.

עקב האיום הדמוגרפי, כבר בראשית שנות השלושים נשמעו קולות שהזהירו מפני הסכנה המאיימת על עתיד הלאום בשל מיעוט הילודה.⁹⁶ 'תופעת ה"בן-בת יחידות"' השתלטה בצייבור, התריעו אז בעיתונות.⁹⁷ 'חודרת ומתפשטת בארץ המנטליות של עקריות, של עקריות כפשוטו ובמשמעו. עקריות רחם-אישה במתכוון', צוין בה בשנת 1940.⁹⁸ בקי העריך כי צמצום מספר הילדים מ-5.9 למשפחה יהודית ביישוב (מספר הילדים הממוצע לו היתה הילודה 'טבעית' לנוכח נוהגי הנישואין) ל-2.2 נבע ממניעת היריון ו'ההפלה המלאכותית בעיקר' (ההדגשה במקור).⁹⁹ כמו כן הוסיף כי 'לולא פעלו הסיבות האלה היה מספר הלידות ביישוב למעלה מפי שניים מהמספר הנוכחי ואצל היישוב האירופי היה הוא פי שלושה'.¹⁰⁰

כאמור, היישוב התנהל על פי החוק המנדטורי שהטיל איסור מוחלט לבצע הפלות, למעט מקרים של סכנה לאישה. הענישה על אי-ציות לחוק היתה מאסר של 7 שנים לאישה, ו-14 שנים למבצע ההפלה.¹⁰¹ על אף החוק, הפלות מלאכותיות היו גורם מרכזי בתופעת הירידה בילודה ביישוב. אולם קשה לנקוב במספר מדויק של הפלות שנעשו בשנים אלו, כפי שהודה בקי בשנת 1944: 'אפסיות כמעט עדין ידיעותינו על שכיחות ההפלות המלאכותיות'. בשנת 1943 סקר בקי 4,162 נשים, שהיו להן בסך הכול 16,517 הריונות, ומהם הסתיימו בהפלה 1,893, דהיינו יותר מ-11 אחוזים. אך אף הוא הודה כי אי-אפשר להבחין בין הפלות טבעיות, רפואיות או מלאכותיות מבחירה, ולפיכך קשה להסיק מסקנות מנתון זה. עם זה, בקי הבחין כי שכיחות ההפלות עלתה עם השיפור הכלכלי,¹⁰² והדבר מחזק את הסברה שמדובר לא מעט בהפלות מלאכותיות שנדרש ממון לביצוען הלא-חוקי.

מבט על מכלול המקורות, ובהם עדויות של רופאים, עיתונאים ודמוגרפים, מצביע על שכיחותן הרבה של ההפלות. אלו מגדירים אותן לא אחת ב'אלפים'. 'מספר ההפלות המלאכותיות בסתר ובסכנת נפשות גדל והולך בכל ארץ וארץ. הפוליטיקה של בת היענה לא הועילה',¹⁰³ התריעה רופאת הילדים ד"ר בלהה פוליאסטור בשנת 1931. 'נשים נוהגות

96 דו"ח על פעולות הוועדה לבעיות הילודה, מאי 1943-אפריל 1945, אצ"מ 1974. J1.

97 למשל: יעקב הלפרין, 'בן יחידות', לוח האם והילד, תרצ"ד, עמ' 261.

98 ישראל טוניס, דבר, 5.4.1940, עמ' 4.

99 בקי, הנוהג בנישואין ובילודה בקרב השכבות השונות של היישוב והשפעתו על עתידנו, עמ' 191, 235.

100 שם, עמ' 191.

101 דלילה אמיר וניכה שושי, 'חוק ההפלות הישראלי: היבט מגדרי ופמיניסטי', בתוך: דפנה ברק-ארז (עורכת), עיונים במשפט, מגדר ופמיניזם, הקריה האקדמית אונו, קריית אונו 2007, עמ' 777-808; נויה רימלט, הפמיניזם המשפטי מתאוריה למעשה: המאבק לשוויון בין המינים בישראל ובארצות הברית, אניברסיטת חיפה, חיפה תש"ע, עמ' 138.

102 בקי, הנוהג בנישואין ובילודה בקרב השכבות השונות של היישוב והשפעתו על עתידנו, עמ' 191.

103 ד"ר בלהה פוליאסטור [פוליאסטור], 'ההפלה המלאכותית', דבר, 29.7.1931, עמ' 3.

הפקרות גדולה בשטח ההפלה המלאכותית' צוין בעיתונות בשנת 1934,¹⁰⁴ ובשנת 1938 דווח בה כי 'נשים נשואות רואות את הדבר [ההפלות, ל"ר] כעניין רגיל וטבעי'.¹⁰⁵ 'רב מאוד מספר הנשים הבאות לבקש הפסקת היריון בלי סיבות רפואיות לכך, ואת הסירוב למלא את בקשתן זו הן מקבלות בטרגיות יתרה כאסון ממש', תיאר בשנת 1937 ד"ר אברמוביץ, מנהל בית החולים הדסה בתל אביב, והוסיף כי 'גם נשים מזרחיות פונות למרפאה בבקשה להפסיק את ההיריון'.¹⁰⁶ 'אנו רואים לעתים קרובות יחס קל להפלה וחוסר אחריות גמורה', כתבה לוועד הלאומי בשנת 1940 ד"ר שושנה מאיר, מומחית למחלות ילדים.¹⁰⁷ ובשנת 1944 סיכם פרופ' אברהם הלוי פרנקל, שומר מצוות, מתמטיקאי בעל שם עולמי ומי שהיה רקטור האוניברסיטה העברית: 'דבר זה [ההפלות, ל"ר] נעשה ביישוב לא במאות כי אם באלפי מקרים ויותר לשנה, זה שנים רבות'.¹⁰⁸ קשה להעריך נכונה נתונים מספריים אלו בשל היעדר מידע עובדתי מוצק, ומאחר שהמקורות האלה הם חלק מובהק מהשיח הציבורי של התקופה. יש לראות בשיח זה ביטוי לחרדה שאפפה חוגים מסוימים ביישוב לנוכח הירידה בילודה ולרצון להילחם במגמה זו. סביר כי משום כך היתה נטייה להעצים את תופעת ההפלות ואולי אף להגזים בתיאוריה. מאידך גיסא, יש להניח כי השיח הציבורי מהווה שיקוף מסוים של מציאות, ומעורבים בו לא רק אנשי רוח אלא גם רופאים ודמוגרפים. לפיכך, גם אם השיח הציבורי אינו בכחינת תשתית עובדתית ישירה על אודות תופעת ההפלות, אפשר לראות בו תשתית עקיפה לניתוח תופעת ההפלות, בהעידו על שכיחותה הרבה וכולטותה ביישוב.

'העקרות מרצון', כפי שכונתה תופעת ההפלות בעיתונות בשנת 1940,¹⁰⁹ היתה כאמור כלל-ארצית ורווחה בעיר, בהתיישבות הכפרית ובקיבוצים,¹¹⁰ בקרב 'עובדי האדמה שלנו, השכבה אשר אצל כל עם בריא היא בית היצירה של הדורות'.¹¹¹ גם בקי מסיק במחקריו כי מספר הילדים הסופי לאישה בקיבוץ בתקופה זו, שהוא נמוך מאוד (בשנת 1937 לדוגמה, הממוצע עמד על 1.67),¹¹² נבע מהגבלה מלאכותית של הילודה; 'הגבלה', כך כתב, שהיא 'מרחיקת לכת כנראה בקיבוץ עוד יותר מאשר בחברות אחרות'.¹¹³ עדויות שונות מצביעות על קיבוצים שתבעו מחברותיהם הפסקת היריון עד להתבססותם.¹¹⁴

104 ד"ר ליפמן, 'משמר הבריאות', דבר, 2.2.1934, עמ' 7.

105 בינה ולפיש, 'על עניין שאין מדברים בו', דבר, 27.4.1938, עמ' 3.

106 מכתבו של ד"ר א. אברמוביץ, מנהל ביה"ח העירוני הדסה בת"א, למר א. פרלסון, יו"ר הוועד המנהל, 28.5.1937, ארכיון תל אביב, בית החולים הדסה, א-2/1-ג.

107 מכתב מד"ר שושנה מאיר למחלקת הבריאות של הוועד הלאומי, 20.5.1940, אצ"מ J1/3717/1.

108 פרנקל, הילודה ביישוב ובעיותיה, עמ' 28.

109 ישראל טונים, דבר, 5.4.1940, עמ' 4.

110 דוד בן-גוריון, 'שלוש הערות', הפועל הצעיר, 27, 18.3.1943, עמ' 2.

111 ישראל טונים, דבר, 5.4.1940, עמ' 4.

112 בקי, הנוהג בנישואין ובילודה בקרב השכבות השונות של היישוב והשפעתו על עתידנו, עמ' 166.

113 שם, עמ' 241.

114 למשל עדות פלה יצחקי מקיבוץ עברון: שכטר, לכבוש את הלב, עמ' 255; מרגלית-שטרן (לעיל

הערה 62), עמ' 195.

המדיניות הבריטית שאסרה הפלות, לא נאכפה על פי רוב למעט במקרים שנגרם נזק רפואי לאישה. החוק כנראה לקוי, ובכל מקרה אינו מופעל כדבעי, טען בשנת 1944 אברהם פרנקל¹¹⁵ בצאתו נגד אי-אכיפתו. מדוע נטו הבריטים להעלים עין בהקשר זה? אולי משום שכמו בנושאים אחרים הם העניקו ליישוב אוטונומיה בניהול ענייניו הפנימיים, אך ייתכן כי הסיבה לכך היתה נעוצה בשאיפתם לשמור על איזון דמוגרפי בין יהודים לערבים. טיעון זה העלה יצחק אונא, אביו של משה אונא איש הפועל המזרחי וחבר הוועד הלאומי בשנות הארבעים, שהתנגד בשנת 1943 לחוק מנדטורי המעניק תוספת שכר לאדם רק עד הילד השלישי. 'אם הממשלה חוקקת חוק כזה אולי היא איננה מעוניינת בריבוי הטבעי של היהודים', גרס אונא.¹¹⁶ אישוש לכך אפשר למצוא במחקרה של אביבה חלמיש על אפליית נשים בעלייה בתקופת המנדט, ובו היא טענה בין השאר כי השאיפה המנדטורית לצמצם את חלקן של הנשים בעלייה נבעה מהרצון להקטין את הילודה בקרב האוכלוסייה היהודית ולשמר את האיזון הדמוגרפי בין יהודים לערבים.¹¹⁷

אמצעי מניעה יעילים לא היו זמינים בארץ בתקופה הנידונה, ואלו הקיימים – מחירם היה גבוה.¹¹⁸ לפיכך, כפי שמראה בת-שבע מרגלית-שטרן במאמרה, למרות האיסור החוקי היתה הפלה מבחירה פרקטיקה מקובלת ונפוצה בארץ כבעולם המערבי¹¹⁹ בקרב נערות במצוקה וגם בקרב נשים נשואות ובעלות משפחה, בעיר ובכפר, מהשכבות המבוססות והעניות כאחד.¹²⁰ ההפלה בוצעה בידי רופא בבית חולים, או רופא במרפאה פרטית במחיר שווה לכל נפש,¹²¹ או בידי חובכנים ובאופן עצמי באמצעים פרימיטיביים. בעיתונות דווח לעתים על העמדת רופאים בדיון בשל הפלות מלאכותיות שהסתיימו בתוצאה קשה (מוות או מחלה), או בשל 'שירדול להפלה'. חשוב לציין בהקשר זה כי אף שבשיח הציבורי בולטת עמדת הרופאים והרופאות המסתייגים מהפלות, אין הם מקשה אחת ביחסם לתופעה, שכן היא בוצעה פעמים רבות בידי אנשי רפואה מקצועיים. אלא שאלו לא יכלו להביע פומבית את עמדתם בשל היות ההפלות מחוץ לחוק ולנוכח תפיסתן כפוגעות בלאום. בעיתונות מופיעות ידיעות על 'הפלה עצמית' של נשים שהסתיימה רע, או על נשים שהסתייעו ברופאי אליל ויועצי-סתר' שנקטו אמצעים שגרמו נזק.¹²² מהעיתונות עולה

- 115 פרנקל, הילודה ביישוב ובעיותיה, עמ' 32.
- 116 יוסף אונא (עורך), למען האחדות והיחוד: משנתו וחייו של מהור"ר יצחק בין מהור"ר משה אונא זצ"ל, קריית ספר ומכון ליאו בק, ירושלים תשל"ה, עמ' 367. אני מודה לצבי צמרת על הפניה זו.
- 117 אביבה חלמיש, 'אפליית נשים בעלייה בתקופת המנדט – העובדות, הסיבות, ההשלכות', דברי הקונגרס העולמי למדעי היהדות ה-12, חטיבה ה', האגוד העולמי למדעי היהדות, [ירושלים] 2001, עמ' 53.
- 118 רופאים דיווחו כי אמצעי המניעה העיקרי היה משגל נסוג, וכשזה לא הועיל נקטו את ההפלה. קוזמא (לעיל הערה 49), עמ' עמ' 111.
- 119 Hoffer and Hull, *Roe v. Wade*, pp. 11-12, 49-50
- 120 מרגלית-שטרן (לעיל הערה 62), עמ' 193.
- 121 ד"ר שפרוך-פוזנר, 'ילודה מוסדרת', דבר, 27.7.1952, עמ' 2.
- 122 דבר, 10.10.1937, עמ' 6, 27.4.1938, עמ' 3, 10.12.1939, עמ' 6; דואר היום, 13.3.1929, עמ' 4, 13.6.1935, עמ' 6, 26.3.1936, עמ' 6, 'עדותה הדרמטית של יונה צדוק', 5.4.1936, עמ' 4; פ.ש., 'הבריחה מפני הילד', דבר, 2.3.1934, עמ' 8.

הפלות מלאכותיות: בבואה לדיוקנו הרבגוני של היישוב

כי נשים ממעמד כלכלי נמוך חסרו אמצעים כלכליים לביצוע הפלה. כמו כן, כפי שיפורט להלן, מודרניזציה, חילון והשכלה השפיעו אף הם על התופעה, אך נשים ממעמד סוציו-אקונומי נמוך חסרו לעתים את הידע הנדרש לביצועה. הפלות רווחו אפוא יותר בשכבות המבוססות.

2. ניתוח הגורמים לתופעת ההפלות ביישוב

הגורמים לתופעת ההפלות ביישוב הם מגוונים. מקצתם אוניברסליים, אחרים הם נחלת העולם המערבי, ויש אלו הייחודיים ליישוב; מהם שהיו רבי השפעה על תופעת ההפלות וניכרו בכל התקופה הנידונה, מהם שהיו נקודתיים בהשפעתם ורלוונטיים לשנים מיוחדות. להלן ההיבטים המרכזיים:

א. הגורם הכלכלי

בכל החברות, מערביות ומתפתחות, מלבד פקטורים ביולוגיים מושפע הפירון מהקונטקסט החברתי והכלכלי. עוני ומצוקה כלכלית היו גורמים עיקריים בבחירה של נשים לסיים את הריונן במדינות רבות ברחבי העולם.¹²³

המצב הכלכלי בתקופת היישוב מופיע לא אחת כסיבה מרכזית למיעוט הילודה בכלל ולהפלות מלאכותיות בפרט. דוחק כלכלי, מצוקת דיור, שכר דירה גבוה, אבטלה ועוני שהיו שכיחים ביישוב בתקופה הנידונה, ותקופות של משברים כלכליים, הביאו ל'אימה מפני הילד'; סימן מחלה שנתפשט בשיעור מבהיל,¹²⁴ ומתוך כך להפלות. יתרה מזו, לא מעט סברו כי ליישוב בכלל ולנשים בפרט יש יחס חיובי לילודה, ואם ננקטות הפלות מלאכותיות הרי זה מפאת המצב הכלכלי הירוד.¹²⁵

ד"ר טובה ברמן-ישורון קיימה במהלך עשר שנים (1934-1944) שיחות אישיות עם אלפי נשים מנקודות שונות ביישוב (ערים, מושבות, מושבים, קיבוצים), שבחרו בהפלה מלאכותית בגלל חוסר רצון להביא ילד לעולם.¹²⁶ משיחותיה עמן מצאה כי 30-40 אחוז

Cathy Moran Hajo, *Birth Control on Main Street: Organizing Clinics in the United States, 1916-1939*, University of Illinois Press, Urbana, Chicago and Springfield 2012, pp. 136-139

124 פ.ש., 'הבריחה מפני הילד', דבר, 2.3.1934, עמ' 8; ברמן, דבר, 1.1.1945, ארכיון תנועת העבודה (להלן: אה"ע) IV-243-3-59.

125 ד"ר הלפרין, הנהלת בית הבריאות הרסה, במכתב להנהלת הרסה, 13.2.1939, אצ"מ J113/2312; ד"ר יוסף מאיר, תכנית רדיו לקראת שבוע ההסברה לבעיות הילודה, כנראה יולי 1944, אצ"מ J1/3717/2; בינה ולפיש, 'על עניין שאין מדברים בו', דבר, 27.4.1938, עמ' 3.

126 בדיווחיה היא מציינת לעתים 4,000 מרואיינות (טובה ישורון-ברמן, 'הפלה מלאכותית', איתנים, ז, 5-4 [אפריל-מאי 1954], עמ' 138), ולעתים 6,000 מרואיינות (דיווח של טובה ברמן לרוד בן-גוריון, 10.5.1944, אב"ג, התכתבות, 198564).

מהנשים הפילו בשל מצב כלכלי; בשל ההכרח לסייע בפרנסת המשפחה והיעדר סידור לתינוק.¹²⁷ במבט מעמיק אפשר לראות בבסיס שאלותיה תפיסות מגדר שרווחו ביישוב, ולפיהן שררה חלוקה ברורה בין האב המפרנס לאם שהיא מגדלת הילדים. נראה כי ערעור על חלוקה זו היה בבחינת דרך ללא מוצא.

בברית המועצות בשלהי שנות העשרים ובמחצית הראשונה של שנות השלושים, תנאי מחיה קשים והיעדר אספקה נאותה לגידול ילדים הובילו נשים רבות לבצע הפלות.¹²⁸ בגרמניה, בתקופות של משברים כלכליים, ירידה ברמת השכר ואבטלה גואה, מספר ההפלות הרקיע שחקים.¹²⁹ הן היו המוצא האחרון של נשים נואשות שנאלצו להגביל את גודל משפחותיהן בשל קשיים כלכליים.¹³⁰ אין תמה אפוא שאישה שעלתה מגרמניה ליישוב בדרך זו: 'בגיל כמעט ארבעים, הריתי. משמעות המשך ההיריון היתה לאבד את מקום עבודתי, שבו היינו תלויים לפרנסתנו. לפיכך, החלטנו בלב כבד על הפלה, שבאותו זמן היתה מנוגדת לחוק'.¹³¹

עדות להשפעתו של הגורם הכלכלי עולה מזיכרונותיה של מרים קימלמן, ששחזרה את מצבה בשנת 1942 בהיותה אם לפעוט: 'והנה צרה חדשה באה עלינו – היריון. עוד ילד היה מעל יכולתנו. ידעתי שעליי לסלק את ההיריון ויהיה מה [...] התעניינתי וקיבלתי כתובת של רופאה טובה. והכל עבר. אבל בנפש ומעל פני השטח נשאר פצע חריף. היום, כשאני מהרהרת בעניין הזה, בניתוח בלי הרדמה, בכאב, אני יודעת שעיקר הכאב לא היה פיזי [...] ושוב אני בהיריון, ושוב הפלה'.¹³²

מרכזיותו של הפן הכלכלי בהחלטה על הפלה עולה גם מהסיפורת. שולמית לפיד בספרה האוטוביוגרפי ואולי לא היו מתארת את הוריה, עולים חדשים ולהם ילדה קטנה, החיים בתל אביב של שנות השלושים בדוחק גדול. משגילתה אמה שהיא בהיריון בפעם השנייה, היתה מבוהלת. 'איך תביא עוד ילד לעולם כשאינן לה לחם לבתה הקטנה?'.¹³³ בלי לשותף את בעלה החליטה להפסיק את ההיריון.¹³⁴ במקרה זה העלימה האם את דבר ההפלה מבעלה. אולם בלא מעט הפלות היתה זו החלטת הגבר, ששכנע או הכריח את האישה להפסיק את ההיריון, בניגוד לרצונה, בשל העול הכלכלי.¹³⁵

127 טובה ברמן, 'ויתור על הילד', דבר הפועלת, 31.7.1934, עמ' 17.

Alpern Engel, *Women in Russia 1700-2000*, p. 162 128

Frevert, *Women in German History*, p. 187 129

Usborne, *Cultures of Abortion in Weimar Germany*, p. 10 130

Erna Proskauer, *Wege und Umwege: Erinnerungen einer Rechtsanwältin*, Dirk Nishen 131
Berlin 1989, pp. 86-87 [German]

132 מרים קימלמן, סודגת באור הגנוז, צבעוני, ירושלים תשס"ג, עמ' 37, 40, 119.

133 שולמית לפיד, ואולי לא היו, כתר, ירושלים 2011, עמ' 82.

134 שם, עמ' 83.

135 דיווח מד"ר טובה ברמן, הועדה לבעיות הילודה שליד הוועד הלאומי, לדור בן-גוריון, 10.5.1944, אצ"מ J1/3717/3; דוח ברמן, 16.2.1945, אצ"מ J1/3717/3. כך עולה גם מדבריה בתכנית רדיו לקראת שבוע ההסברה לבעיות הילודה, כנראה יולי 1944, אצ"מ J1/3717/2.

הפלות מלאכותיות: בבואה לדיוקנו הרבגוני של היישוב

'יש כאן השפעת הבעל, הסביבה, החברה',¹³⁶ סיכם פרנקל בסוגיית ההפלות בחיבורו משנת 1944. העניין עלה לעתים בעקיפין, בהפניית אצבע מאשימה, כמו בדבריה של מרים קימלמן, שהודתה כי 'בנוסף על כל המועקה הנפשית הזאת יהודה האשים אותי בהיריון הזה [...] ואמר שאני הייתי צריכה להיזהר ולנקוט אמצעים. זה דיכא אותי',¹³⁷ ולעתים ישירות.

גם אימהות חדר-הוריות, שהיו מעוניינות בילד, החליטו לבצע הפלה בשל אי-ביטחון כלכלי,¹³⁸ וההיבט הכלכלי השפיע גם על רופאים שביצעו את ההפלות. מקצתם עשו זאת 'בעד מטבעות מצלצלות ומבריקות',¹³⁹ כפי שהאשימה אישה את רופאה בשנת 1942. 'העובדה, הידועה יפה, כי רופאים רבים בארץ ישראל ובפרט בתל-אביב, עושים מאות רבות של הפלות מלאכותיות בכל שנה, וכל זה בעבור כמה לירות', מחה בשנת 1947 ד"ר מרדכי אלברכט.¹⁴⁰

המצב הכלכלי הירוד של האישה במקרים של סכסוך משפחתי, שהיה תוצר של מעמדה המשפטי הנחות, היה גורם משפיע אף הוא בנושא ההפלות, כפי שעולה מדיווח של התאחדות נשים לשיווי זכויות בארץ ישראל.¹⁴¹ זו דיווחה בשנות הארבעים כי לשכתה המשפטית נוכחה לדעת שבסכסוכים בין הבעל לאישה, מצבה המשפטי הנחות של האישה משפיע על מיעוט הילדים, שכן ניסיון החיים מורה לה, לאישה, שהמעמסה של החזקת הילדים במקרה של סכסוך בינה ובין בעלה תיפול בעיקר עליה. ההתאחדות הציגה דוגמאות רבות שהעירו על המצב הכלכלי הירוד של אישה שבעלה עזב אותה ואת ילדיה. וכפי שקבעה ההתאחדות, אלו 'משמשות גורם רציני להפחתת הילודה'.¹⁴²

הסיבות הכלכליות הן אפוא מהותיות לעניין ההפלות. עם זה, גם ברמן הודתה כי ההחלטה של כמחצית מן היישוב להסתפק בילד אחד אינה נובעת ממניעים כלכליים בלבד. 'מרד ההורים', כפי שכינתה את התופעה, היה נעוץ בסיבות עמוקות יותר¹⁴³ – חברתיות ופסיכולוגיות.¹⁴⁴

136 פרנקל, הילודה ביישוב ובעיותיה, עמ' 29.

137 קימלמן, סורגת באור הגנוז, עמ' 37, 40, 119.

138 מכתב מד"ר טובה ברמן לדוד בן-גוריון, 10.5.1944, אצ"מ J1/3717/3; דוח ברמן, 16.2.1945, אצ"מ J1/3717/3.

139 'רופא מסדר הפלות מלאכותיות', עתון מיוחד, י"ט בתשרי תש"ב.

140 מרים שיר, 'על הילודה ונגד השמדת "העלייה הפנימית"', דבר, 22.3.1950, עמ' 4.

141 על ההתאחדות ראו: מרגלית שילה, המאבק על הקול: נשות היישוב וזכות הבחירה 1917-1926, יד יצחק בן-צבי, ירושלים תשע"ג.

142 מכתב מהתאחדות נשים לשיווי זכויות לוועד לבעיות הילודה, שנות הארבעים [ללא ציון תאריך], אצ"מ J75/3.

143 תכנית רדיו לקראת שבוע ההסברה לבעיות הילודה, כנראה יולי 1944, אצ"מ J1/3717/2.

144 ישיבת הוועדה לבעיות הילודה, 22.6.1943, אצ"מ J1/3717/3.

ב. תפקוד נשי חדש והתמקצעות נשים בשוק העבודה

למקומן ומעמדן של נשים בחברה, להשכלתן ותעסוקתן היתה השפעה ישירה על הילודה.¹⁴⁵ השינויים הדרמטיים שהתחוללו במעמד האישה באירופה במאה ה-20, וניכרו בין השאר בהתמקצעות נשים בשוק העבודה ובשאיפתן להתפתחות אישית, מצאו ביטוי בירידה בילודה. עבודת נשים מחוץ לביתן היתה גורם בולט להפלות באירופה,¹⁴⁶ וכך גם ביישוב.¹⁴⁷ 'מספר הילדים גדול יותר אצל המשפחה בה האישה אינה עובדת', קבע בקי בשנת 1943, אם כי גם הוא הודה כי אפשר לנסח זאת בדרך פרשנית, דהיינו 'האישה שיש לה יותר ילדים אינה עובדת'.¹⁴⁸ — מה שמרמז על אילוץ שוק העבודה של התקופה הנידונה כמשפיעים בהקשר זה.

שוק העבודה ביישוב התאפיין בחלוקת התפקידים המגדרית המסורתית, מנתחת דבורה ברנשטיין ומציינת כי נשים התקשו יותר מהגברים בהשתלבות בו.¹⁴⁹ אולם אילוצים כלכליים, תמורות מגדריות, השכלה ועיצוב זהות נשית חדשה הביאו לשינוי ולעיסוק נשי בעבודות שמחוץ לבית הפרטי. 'אין כמעט צעירה גם אחת בימינו', כתבה חדוה נופך בשנת 1937, 'שלא תשאף לעמוד ברשות עצמה, במובן הכלכלי, ולהרוויח את כל צרכיה היא וצרכי משפחתה', אך בהמשך דבריה עמדה על השפעות התופעה החדשה: 'לרגל טרדותיה הרבות בעבודתה אין האישה יכולה להתמסר למשפחתה, כפי שהתמסרה לה אמה מהדור הקודם. וכתוצאה מכך באה הפחתת הילודה'.¹⁵⁰

ד"ר יוסף מאיר, המנהל הרפואי של קופת חולים בשנות השלושים והארבעים, מאשש את התופעה בדבריו ומעניק לה פרשנות: 'בעשרות השנים האחרונות אנו עדים לפרוצס של אמנציפציה של האישה וכן לכניסתה לתוך חיי העבודה — פרוצס מאוד חשוב לכשעצמו — אבל אנו יודעים היטב עד כמה שקשה להתאים את שני הדברים ביחד —

145 Maloy and Patterson, *Birth or Abortion?*; מיכל גנץ, 'ילודה וכוח נשי בחברה החרדית בישראל', עבודת מוסמך, אוניברסיטת בר-אילן, רמת גן תשס"ג; Andorka, *Determinants of Fertility in Advanced Societies*; Susan Mcrae, 'Occupational Change Over Childbirth: Evidence from a National Survey', *Sociology*, 25, 4 (November 1991), pp. 589-605; Kim Jungho, 'Women's Education and fertility: An Analysis of the Relationship Between Education and Birth Spacing in Indonesia', *Economic Development and Cultural Change*, 58, 4 (July 2010), pp. 739-774.

146 Taylor Allen, *Women in Twentieth-Century Europe*; Grossmann, *Reforming Sex*, p. 6

147 על השפעת ההתמקצעות על הזהות הנשית המסורתית והחדשה ראו: אייל כתבן ורות הלפרין-קדרי, "כשהאישה נעשית עורך דין": על התפתחותה של זהות פמיניסטית, בתוך: כתבן, שילה והלפרין-קדרי (עורכים), נשים, זכויות ומשפט בתקופת המנדט, עמ' 253-292.

148 בקי, הנוהג בנישואין ובילודה בקרב השכבות השונות של היישוב והשפעתו על עתידנו, עמ' 163.

149 דבורה ברנשטיין, 'בשוק העבודה ובחנות, בבית ובחוץ: חיי עבודה של נשים מהגרות בשוק העבודה הפורמלי והלא פורמלי', בתוך: מורג-טלמון ועצמון (עורכות), נשים מהגרות בישראל, עמ' 87.

150 חמדה נופך, 'מה הן סבורות בשאלת האישה המודרנית בארץ ישראל', תשע בערב, 7, 22.4.1937. אני מודה לד"ר אורית יעל על ההפניה.

הפלות מלאכותיות: בבואה לדיוקנו הרבגוני של היישוב

האישה במקצועה והאישה כאם.¹⁵¹ הקונפליקט של שילוב אימהות וקריירה, המוכר מימינו אנו, היה בעל משנה תוקף בתקופת היישוב, שחסרו בה התנאים הסוציאליים כמו חופשת לידה, מספר מספק של מעונות יום וכדומה, שיש בהם משום מתן מענה לסיטואציה זו. 'אנו רואים', טען ד"ר מאיר, 'כי הרעיון החשוב והמתקדם של כניסת האישה לחיים הכלכליים, המביאה ברכה לאומה ולמדינה, גורם נזק רציני לעצם הריבוי הטבעי מפני שלא הכינו את הכלים והאמצעים הנחוצים לשינוי ערכין זה'.¹⁵² במילים אחרות, היישוב התקשה להכיל את התפנית בתפיסות המגדריות, והדבר אילץ נשים לבחור בין עבודה למשפחה; בין הבאת מספר ילדים לעולם להפלות מלאכותיות.

היעדר חוקים המגינים על נשים הרות ועל יולדות, והמחסור במוסדות לטיפול בתינוקות כגון מעונות, השפיעו על הנטייה להפלות. זאת ועוד, הצטרפות נשים לשוק העבודה פתחה להן חלון הזדמנויות לפיתוח אישי ולאומי ערכים שלא תמיד עלו בקנה אחד עם התפיסות המסורתיות שמקומה של האישה בביתה ובחיק משפחתה. עוצב דיוקן נשי חדש, שהילודה לא היתה בעבורו חזות הכול. ובמילותיה של ד"ר ברמן: 'בשאיפת האישה היהודייה לילד' חל שינוי.¹⁵³

ג. פמיניזם וסוציאליזם

חופש האישה לבחור את גורל הפריין שלה היה אבן בוחן לשאלת קידומן של נשים, מבהירה חוקרת ההיסטוריה של המגדר לין אברמס. כבר במאה ה-19 ניכרה תביעתן של נשים את 'גופן לעצמן', אולם רק לאחר 1918 ביקשו נשים רבות שליטה משמעותית על גופן ועל פריינן, ופמיניסטיות העמידו את נושא זכויות הילודה (reproductive rights) בראש סדר העדיפויות שלהן.¹⁵⁴ משלהי המאה ה-19 היה נושא הפריין מרכז להתעניינות של פמיניסטיות, והן ראו בו ובאימהות את שורש נחיתותה בהיותם מגבילים את האישה.¹⁵⁵ מאחר שסברו כי השליטה בפריין היא זכות בסיסית של נשים ואמצעי לשחרורן מהיעוד הביולוגי המגביל, דגלו פמיניסטיות במתן לגיטימציה חוקית להפלות.¹⁵⁶ זאת ועוד, מחקרים מצביעים על כך שבניגוד למניעת היריון באמצעים מסורתיים שהיו לעתים

151 תכנית רדיו לקראת שבוע ההסברה לבעיות הילודה, כנראה יולי 1944, אצ"מ J1/3717/2.

152 שם.

153 שם.

154 Abrams, *The Making of Modern Woman*, pp. 164, 167, 172-173

155 סופרז'יסטיות יהודיות בארצות הברית פעלו רבות בתנועה לשליטה בילודה. ראו: Melissa R. Klapper, *Ballots, Babies and Banners of Peace: American Jewish Women's Activism, 1890-1940*, New York University Press, New York and London, p. 201

156 על הגישה הפמיניסטית להפלות ומורכבותה: רונית עיר-שי (נעמת), 'תפיסות מגדריות בפסקי הלכה: סוגיית ההפלות כמקרה מבחן', בתוך: אביעזר רביצקי ואבינעם רוזנק (עורכים), עיונים חדשים בפילוסופיה של ההלכה, מאגנס, האוניברסיטה העברית, ירושלים תשס"ח, עמ' 423-428; Moran Hajo, *Birth Control on Main Street*, p. 2. על פמיניזם והפלות במדינת ישראל: רימלט, הפמיניזם המשפטי מתאוריה למעשה, עמ' 138-142.

קרובות באחריות הגברים או שהצריכה שיתוף פעולה בין בני הזוג, הפלות היו באחריות האישה,¹⁵⁷ וכפי שהוצג לעיל היה אפשר לבצען בלי ליידע את הגבר. נשים נקטו הפלות בין השאר משום שהדבר הותיר את השליטה על הילודה בידן.¹⁵⁸ הצד השני של המטבע הוא שעונינות נגד פמיניזם דרבנה גם את המאבק נגד ההפלות.¹⁵⁹

לכד מתנועות פמיניסטיות גם תנועות סוציאליסטיות ומהפכניות התגייסו למאבק למען חוקיות ההפלות בעולם. על פי לינדה גורדון, מנהיגים סוציאליסטיים ואנרכיסטיים נדרשו בראשית המאה ה-20 לעול הכפול המוטל על נשים כעובדות וכאימהות, ותבעו נגישות לאמצעי מניעה יעילים וזולים כתנאי מקדים לאמנציפציה של האישה.¹⁶⁰ אולם במרכז מאבקם היה הפער המעמדי שניכר בהפלות. סוציאליסטים יצאו נגד המונופול של העשירים בשליטה בילודה, שהותיר את העניים נחותים.¹⁶¹ ההגבלות החוקיות על הפלות נתפסו בעיניהם כריכוז מעמדי, שכן נשים מהמעמדות הגבוהים היו בעלות אמצעים לבצע הפלות באופן בטוח, מה שנגרע מחסרות האמצעים. בעיניים פמיניסטיות דובר אפוא בזכות האישה על גופה, והחוק שאסר הפלות נתפס כריכוז פטריארכלי. בעיניים סוציאליסטיות

ביטא החוק אי-צדק ודיכוי מעמדי והמאבק בו היה לשוויון חברתי.¹⁶²

שילוב של תפיסות פמיניסטיות וסוציאליסטיות אפשר למצוא בקרב פועלות היישוב, והוא הביא לצידודן בהפלות מלאכותיות. ראשית, מתוך התפיסה כי זכות האישה להחליט על גופה; שנית, לשם טשטוש הפערים המעמדיים שניכרו בסוגיית ההפלות. פועלות בשנות השלושים גרסו כי על אף האושר של האימהות, יש בקרבן חרדה מפני ריבוי ילדים. לפיכך דרשו כי יבוטל החוק המטיל עונש על האישה בעד הפסקת היריון. 'האם נכון הוא שהפועלת המרוויחה 2 לא"י לחודש צריכה ללוות כסף כדי לאפשר לעצמה את הפסקת ההיריון?',¹⁶³ תהתה אחת מהן. לטענתן, חוק ההפלות פוגע באלפי נשים שכן הן אינן מבטלות את ההפלה אלא פונות לעזרה בלתי מקצועית.¹⁶⁴

Abrams, *The Making of Modern Woman*, p. 110; Judith Rosenbaum, "The Call to 157 Action": Margaret Sanger, the Brownsville Jewish Women and Political Activism', in: Marion A. Kaplan and Deborah Dash Moore (eds.), *Gender and Jewish History*, Indiana University Press, Bloomington, IN 2011, p. 253

Rose Laub Coser, Laura S. Anker and Andrew J. Perrin, *Women of Courage: Jewish 158 and Italian Immigrant Women in New York*, Greenwood Press, Westport, CT 1999, p. 7

Leslie J. Reagan, "About to Meet Her Maker": The State's Investigation of Abortion 159 in Chicago, 1867-1940', in: Tone (ed.), *Controlling Reproduction*, p. 110

Linda Gordon, 'The Struggle for Reproductive Freedom', *ibid.*, p. 147 160

Moran Hajo, *Birth Control on Main Street*, p. 2 161

Grossmann, *Reforming Sex*, pp. 68, 74 162

163 רנה ורשביאק, השומר הצעיר, נס ציונה, 'הויכוח של הפעולה התרבותית והסוציאליט', דבר, 19.2.1932, עמ' 3.

164 אלישבע קפלן, 'הגנת האישה העובדת', דבר, 3.3.1932, עמ' 5.

פועלות העמידו את האישה וצרכיה במרכז עשייתן ונימקו את טיעוניהן בזכות ההפלה בהגנה על זכויות האישה. הן אף מתחו ביקורת על הלחץ החיצוני המופעל על האישה בסוגיה זו, בין שהגבר מפעילו ובין שהחברה. אם אשר מעוניינת להפסיק את הריונה, נכתב בדבר הפועלת בשנת 1940, 'זכותה היא לקבוע את גורלה ואת דמות חייה. אבל תהיה זאת החלטה שלה, הפנימית, ואל תפסוק החברה הלכות בנידון זה. בשום "שולחן ערוך" לא כתוב מה צריכה להיות הפסקת הזמן בין לידה ולידה ומהו מספר הילדים הנאה למשפחה "תרבותית"' (ההדגשה במקור).¹⁶⁵ עוד הוסיפה הכותבת כי יש לסמוך על האם בהחלטתה הקשה, שכן המכאובים, הנפשיים והפיזיים, הם שלה. זכות האישה על גופה, כך נדמה, היא זו שעמדה לנגד עיניה. עמדה זו ניכרה גם בדבריה של ליליה בסביץ, חברת הקיבוץ הסוציאליסטית, שקבעה נחרצות 'ברור שלאישה הזכות להחליט מתי עליה ללדת ילד [...]. שום איש לא יקבע ולא יחליט במקומה'.¹⁶⁶

מועצת הפועלות תמכה בדיעבד בפגישה שקיימו חברות ההתיישבות העובדת בעמק חרוד עם רופאי בית החולים ששכן בקיבוץ עין חרוד, ובתביעתן למתן אישור להפסקות היריון גם שלא מסיבות רפואיות. מנגד, השאיפה להגן על האישה הביאה מקצת מהפועלות הסוציאליסטיות להסתייג מתופעת ההפלות המלאכותיות. רחל כצנלסון-שור, לדוגמה, ראתה בהפלה 'אלימות האישה כלפי עצמה'. תמר שכטר מבהירה כי עם זה בעיני כצנלסון-שור היתה זו החלטה אינטימית של האישה ולא כלי שרת בשיח הלאומי.¹⁶⁷

ד. היריון מחוץ לנישואין

היריון מחוץ לנישואין היה סיבה מרכזית להפלה מבחירה בעולם המערבי.¹⁶⁸ כך גם בחברה היהודית באירופה שהריונות מחוץ לנישואין הלכו וגברו בה.¹⁶⁹ גם ביישוב, כמו ברחבי העולם, לצד חיי משפחה מעורערים, נטישת גברים את נשותיהן ההרות וכדומה,¹⁷⁰ שהובילו להפלות מבחירה, הביאו לכך גם היעדר לגיטימציה לקיום יחסים אינטימיים ללא חופה שהסתיימו בהריונות והיעדר הכרה בתוצאות יחסים אלו. היעדר ביטחון כלכלי היה גורם בולט בהחלטה זו,¹⁷¹ אך גם יחס החברה המסתייג מלידות מחוץ לנישואין השפיע

165 ח. ה., 'על מה שאינם מדברים', דבר הפועלת, ז, 5-6 (11.8.1940), עמ' 103.

166 ל. ב., 'אישה, אם וילד', לוח האם והילד, תרצ"ד, עמ' 178.

167 שכטר, לכבוש את הלב, עמ' 253, 256.

168 Hoffer and Hull, *Roe v. Wade*, pp. 49-50

169 ארתור רופין, הסוציולוגיה של היהודים, א, שטיבל, תל אביב תרצ"א-תרצ"ג, עמ' 160-162.

170 בינה ולפיש, 'על עניין שאין מדברים בו', דבר, 27.4.1938, עמ' 3; מרגלית-שטרן (לעיל הערה 62), עמ' 195.

171 מרים אהרונובה, 'עובדות מחדר עבודתה של רופאה', דבר הפועלת, 9 (27.11.1934). על ד"ר אהרונובה ויחסה לילודה ראו: שחלב סטולר-ליס ושפרה שורץ, "ההיגינה של חיי האישה לתקופתה": מגדר, לאומיות ועבודה בכתביה של רופאת הנשים ד"ר מרים אהרונובה (1889-1967), בתוך: שילה וכ"ץ (עורכים), מגדר בישראל (סדרת נושא: עיונים בתקומת ישראל), עמ' 85-105.

על כך. 'הייתי הרה ורציתי לסדר הפלה מלאכותית מפני שלא רציתי שהדבר ייוודע לאמי ולאחיותיי', העידה הצעירה יונה צדוק במשפט של הרופאה שערכה לה הפלה מלאכותית שהסתיימה בנזק בריאותי. 'התביישתי מהן וגם פחדתי', הודתה והוסיפה 'אני הריתי לחברי, עאדל ש', נהג ערבי'.¹⁷² מדובר בהיריון לא רצוי מבחינת החברה גם בשל היותו מחוץ לנישואין וגם בשל היות הגבר ערבי – מסיבות מוסריות ולאומיות כאחד. אולם יחס החברה ככלל להריונות מחוץ לנישואין היה שלילי, כפי שהודה פרופ' בקי, 'החברה אינה מרשה לבחורה הבודדת לגדל את ילדה ותנאיה הם קשים ומכאן ריבוי הפלות'.¹⁷³ סיפורה הנוגע ללב של הפועלת הניה פקלמן בשנות העשרים, שנאנסה, הרתה, וילדה תינוקת שנפטרה כעבור זמן קצר, שתועד ביומנה, הוא עדות מצמררת לכך.¹⁷⁴

ד"ר ברמן מחדדת את 'תפקידה' של החברה בהחלטה על הפלה במקרה של היריון מחוץ לנישואין בהרגישה כי 'מקום מיוחד בהפלות' תופסות נשים בלתי נשואות בגיל קשיש יותר, כלשונה, שרוצות בילד ובכל זאת מחליטות על הפלה, בין השאר בגלל פחד מפני דעת הקהל.¹⁷⁵ אכן, לגישה זו היו תוצאות בשטח. על פי בקי בשנת 1943, הילודה מחוץ לנישואין ביישוב היתה מצומצמת יחסית בשל שימוש באמצעים למניעת היריון והפלות רבות.¹⁷⁶

ה. חילון

ההולדה היא מצווה חשובה ומרכזית ביהדות, שאינה מקנה היתר גורף ל'תכנון משפחה' משיקולי כלכלה, רווחה או חינוך. היחס להפלה בהלכה היהודית הוא כבד משקל בשל עקרון קדושת החיים והרצון בילודה. המגמה הרווחת בקרב רוב פוסקי הדור באשר להפלות מלאכותיות, על פי רונית עיר-שי במחקרה, היא מחמירה ורואה בהפלה איסור מהתורה, למעט מקרים הכרחיים בשל בריאות האישה או פגמים קשים אצל העובר.¹⁷⁷ אולם החילון שאפיין את התקופה הביא לשינוי במקומה של ההלכה בקביעת דפוסי הילודה.

המאה ה-19 וה-20 באירופה התאפיינו בהליך חילון מואץ שהיה גורם בולט בירידה בילודה ובריבוי הפלות.¹⁷⁸ החילון חלחל גם לחברה היהודית במערב אירופה

172 'עדותה הרשמית של יונה צדוק', דאר היום, 5.4.1936, עמ' 8.

173 ישיבת הועדה לבעיות הילודה, 21.9.1943, אצ"מ J1/3717/2.

174 הניה פקלמן, חיי פועלת בארץ, דביר, תל אביב 2007 (פורסם לראשונה בתל אביב תרצ"ה), עמ' 133-146.

175 דיווח מד"ר טובה ברמן לדוד בן-גוריון, 10.5.1944, אצ"מ J1/3717/3; דוח ברמן, 16.2.1945, אצ"מ J1/3717/3.

176 בקי, הנוהג בנישואין ובילודה בקרב השכבות השונות של היישוב והשפעתו על עתידנו, עמ' 111.

177 עיר-שי (לעיל הערה 156), עמ' 437-439.

178 לגישות המדגישות היבטים של חילון והשכלה ראו: John R. Weeks, *Population: An Introduction to Concepts and Issues*, Wadsworth, Belmont, CA 1999 (7th edition), pp. 93-98; Nilanjana Chatterjee and Nancy E. Riley, 'Planning an Indian Modernity: The Gendered Politics of Fertility Control', *Signs: Journal of Women in Culture & Society*, 26, 3 (Spring 2001), pp. 811-846.

הפלות מלאכותיות: בבואה לדיוקנו הרבגוני של היישוב

ובמזרחה.¹⁷⁹ נשים במיוחד נמשכו לתרבות החילונית שכן זו חתרה תחת החלוקה המגדרית המסורתית, והן אלו שעמדו בחוד החנית של ההתבוללות במזרח אירופה.¹⁸⁰ ההגירה לארצות הברית האיצה את הליך החילון.¹⁸¹

שורשי החברה היישובית היו נטועים אמנם ביהדות המסורתית, אך היא עצמה התאפיינה בחילון,¹⁸² וההלכה לא הכתיבה את חיי הפרט בה. החלשת ההשפעה הדתית נתפסה כגורם משפיע בסוגיית הילודה וההפלות.¹⁸³ אמנם למשפחות של בני ישיבות היו יותר מחמישה ילדים בממוצע,¹⁸⁴ אך מיעוט ילודה בשל הפלות ניכר בחוגים ציוניים-דתיים בערים,¹⁸⁵ במושבים ובקיבוצים הדתיים.¹⁸⁶ צו ההולדה הדתי לא עמד אפוא מעל הכול והיה עשוי להידחות בשל גורמים אחרים.

המקורות הראשוניים, התנאיים והאמוראיים, אשר דנים בסוגיית ההפלות, נוטים לראות בהפלות איסור דרבנן בלבד, קובעת עיר-שי. ייתכן כי ההחמרה באשר להפלות היתה פועל יוצא של מציאות התקופה שהפלות היו שכיחות בה מאוד.¹⁸⁷ אולי כך אפשר להבין את דברי התוכחה של הרב האשכנזי הראשי באותם הימים, הרב יצחק אייזיק הרצוג, שהבהיר בשלהי

179 עזרא מנדלסון, 'פולין', בתוך: יעקב צור (עורך), התפוצה: מזרח-אירופה, ב, כתר, ירושלים, 1976, עמ' 178, 190.

180 פולה הימן, האישה היהודית בסבך הקידמה, מרכז זלמן שזר, ירושלים, 1997, עמ' 49-63.
181 Lisa Fran Exler, 'Birth Control Practices of Eastern European Jewish Women Immigrants to America', Senior Honors Thesis, Brandeis University, Waltham 2000, YIVO archives, New York, pp. 82-84. אמנם בקרב המהגרות ניכרה האטה בחילון שכן הייעוד החברתי-הדתי שלהן, קרי האימהות, הוסיף להיות מרכזי גם בהגירתן (הימן), האישה היהודית בסבך הקידמה, עמ' 123), ובכל זאת ניכר אצלן צמצום הילודה. שטאל-וינברג מציינת כי המהגרות גילו יחס גמיש לדת, הן לא חשו מאוימות מהחילון, ויכלו לאמץ שיטות לשליטה בילודה בלי לחוש פגיעה באמונתן הדתית (Weinberg, *The World of Our Mothers*, p. 17).

182 ראו מאמרי: לילך רוזנברג-פרידמן, 'פולמוס הנישואין במשפחת שרתוק: היחס לדת ולמסורת בתל אביב בשנות ה-20', זמנים, 123 (קיץ 2013), עמ' 82-93; שמואל אלמוג, יהודה ריינהרץ ואניטה שפירא (עורכים), ציונות ודת, מרכז זלמן שזר, ירושלים ובוסטון 2004.

183 בקי, הארץ, ז' בניסן תש"ג.

184 בירושלים, טבריה וצפת, שבהן קיימת אוכלוסייה דתית רבה, היתה הילודה גבוהה יותר מאשר במעוזי היישוב החדש, קרי חיפה, המושבות ותל אביב, ראו: לוח הארץ לשנת תש"ד, תל אביב תש"ד, עמ' 184; רוברטו בקי, הריכוז הטבעי האמיתי בקרב יהודי ירושלים, המחלקה לסטטיסטיקה של הסוכנות היהודית, ירושלים, 1941, עמ' 14.

185 ריאיון עם פ"א, 10.4.2012.

186 בקי, הנוהג בנישואין ובילודה בקרב השכבות השונות של היישוב והשפעתו על עתידנו, עמ' 242; לילך רוזנברג-פרידמן, 'עיצוב זהות נשית-דתית חדשה: המקרה של האישה בקיבוץ הדתי בראשיתו', בתוך: סילביה פוגל-ביז'אווי ורחל שרעבי (עורכות), בין הפרטי לציבורי: נשים בקיבוץ ובמושב, יד טבנקין ומאגנס האוניברסיטה העברית, ירושלים תשע"ג, עמ' 62-65.

187 עיר-שי (לעיל הערה 156), עמ' 428-436. אני מודה לרונית עיר-שי על הארה זו.

1942 כי הפלה היא פשע חמור לפי דיני ישראל.¹⁸⁸ יתרה מזו, הרב הרצוג גזר גזרה שווה בין השואה באירופה ובין מיעוט הילודה בארץ, ודיבר על תופעה זו במונחים של חטא ועונשו:

שמא זוהי מידה כנגד מידה! תחת השפעתם של החיים המודרניים [...] פשט גם בעמנו הנגע של המעטת הילודה! חטא מר ונמהר הוא זה, חטא כפול, כנגד חוקי תורתנו הק' וכנגד קיום האומה הישראלית [...] הנה אנחנו עוזרים על ידם על ידי המעטת הילודה באמצעים אסורים! והנה כאילו מידת הדין פגעה בנו, לאמור: אתם למדתם אל דרך הגויים המודרניים, להקל מעליכם את ה"משא" של משפחות גדולות, באים רשעי הגויים ומשליכים את ילדי ישראל המימה!¹⁸⁹

אפשר לראות באמירה חריגה זו (חריגה גם לנוכח סגנונו המקובל של הרב)¹⁹⁰ תגובה למציאות התקופה, לשעה שנתבררו ממדי ההשמדה באירופה.

הקישור בין השואה למיעוט הילודה ולהפלות אינו ייחודי לרב הרצוג. גם אחרים, חילונים ודתיים כאחד, סברו כי התגובה ההולמת לשואה צריכה להיות בהגברת הילודה, אם בשל חרדות להמשך קיומו של העם, אם מתוך ראיית הנקמה שבדבר.¹⁹¹ אולם אלו לא קישרו קישור דומה של 'חטא ועונש'. לא בכדי קידמו תגובות קשות, גם מפי רבנים, את דבריו.¹⁹² לא ניתן להעריך אם ובאיזו מידה השפיעו דבריו הנוקבים של הרב הראשי על מגמת ההפלות. לנוכח שכיחותן גם בשנים הבאות נראה כי הם נפלו על אוזניים אטומות. אולם סביר כי גם בציבור הדתי לא היתה תמימות דעים באשר לתגובה לתופעה, שמצד אחד גונתה ומצד שני רבים מקרב הציבור הדתי היו שותפים לה. ייתכן שהשפעת המסורת ניכרה בכך שעצם רעיון הבאת ילדים לעולם היה מובן מאליו, ואילו ההגבלה נעשתה רק לאחר ילד אחד או שניים. על כך מעידים גם דבריו של פרופ' פרנקל שהתריע כי 'עתיד העם אינו תלוי במתי תלד האם את בנה הבכור (ואולי היחיד), אלא כמה בנים תלד בסך הכל'.¹⁹³

ו. הגירה

להגירה תפקיד חשוב בהתפתחותה של החברה הישראלית.¹⁹⁴ היישוב נבנה מגלי הגירה שהעמידה אתגרים רבים בפני המשפחה העברית, והשפיעה לא מעט על צמצום הילודה בו.

188 לפיו, הדת מתנגדת ליחסי מין מחוץ לנישואין, אולם אם פנויה הרתה פשע חמור הוא להפיל. זיכרון דברים מפגישה של הרב הרצוג, פרופ' פרנקל ופרופ' בקי, ללא תאריך אך כנראה בין השנים 1943-1945, אצ"מ J1/3717/2.

189 הרב הרצוג, 'דבר אל העם', הצופה, 7.12.1942.

190 סגנונו היה לרוב שקול ורגיש, ראו: חוה אשכול-יגמון, ערבות יהודית במבחן: הציונות הדתית בארץ ישראל לנוכח השואה, אוניברסיטת בר-אילן, רמת גן 2012, עמ' 288.

191 למשל ראו את עמדת הקיבוץ הדתי כי יש להגביר את הילודה כתגובה לאסון, כדי למלא את החלל וכנקמה. 'תגובתנו', עלונים, 12 (מרס-אפריל 1943), עמ' 2-3.

192 למשל תגובתו של הרב יהודה לייב מימון, מראשי 'המזרחי', במישור, 8.12.1942, עמ' ב.

193 פרנקל, הילודה ביישוב ובעיותיה, עמ' 18.

194 מורג-טלמון ועצמון (עורכות), 'מבוא', נשים מהגרות בישראל, עמ' 10.

הפלות מלאכותיות: בבואה לדיוקנו הרבגוני של היישוב

רבים מהמהגרים לארץ בתקופת היישוב הגיעו מרקע דומה: מהחברה היהודית המסורתית של אירופה, שבעבורה, כמו בעבור החברה היהודית בארצות המזרח, הקמת משפחה היתה צו דתי שמטרתו הולדה. מזה דורות תרמה מצוות ההולדה (פרו ורבו) לנטיית חברה זו לפריון גבוה.

קיבוץ יהודי גדול במיוחד (כמחצית העם היהודי) היה בראשית המאה ה-20 ברוסיה-פולין.¹⁹⁵ מרביתו ניהל אורח חיים מסורתי שהתבסס על הפרדה מגדרית. במאה ה-17 וה-18 התחוללו שינויים בחברה זו, והגבולות המגדריים בתחום הדת והכלכלה החלו להיטשטש, למעט תחום בריאות הנשים, פוריותן והליכי הלידה שנותרו באחריותן, כפי שמראה משה רוסמן.¹⁹⁶ תהליכי תמורה ניכרו בחברה זו בייחוד במאה ה-19. במאה זו חלה צמיחה דמוגרפית מהירה בקרב האוכלוסייה היהודית בעולם (מ-2,500,000 בראשית המאה ה-19 עד לכ-13,500,000 ערב מלחמת העולם הראשונה. ערב מלחמת העולם השנייה מנתה האוכלוסייה היהודית בעולם כ-16,500,000 איש),¹⁹⁷ ועד שלהי המאה ה-19 היתה הנטייה של המשפחה היהודית המסורתית לפריון גבוה (5-6 ילדים בממוצע לאישה). אולם לקראת שלהי המאה השפיעו שינויים חברתיים, שמקורם בהשכלה, עיור, אמנציפציה, מודרניזציה והליכי חילון, גם על הילודה. זו הלכה והתמעטה בין שתי מלחמות העולם בקרב יהדות מערב אירופה ומזרחה.¹⁹⁸

הגבלת הילודה והפלות מלאכותיות אפיינו משפחות יהודיות בורגניות מתבוללות בגרמניה עוד לפני מלחמת העולם הראשונה. התופעה התעצמה בתקופת רפובליקת ויימאר ובמיוחד בתקופה הנאצית, בשל חרדה קיומית,¹⁹⁹ אך גם בקרב יהדות מזרח אירופה ניכרה התופעה.²⁰⁰ בפולין בין שתי מלחמות העולם ניכרה ירידה באחוז היהודים בערים גם

195 מרדכי אלטשולר ועזרא מנדלסון, 'יהדות ברית המועצות ופולין בין מלחמות העולם: ניתוח השוואתי', בתוך: ג'פרי ויגודר (עורך), עיונים ביהדות זמננו, המכון ליהדות זמננו, האוניברסיטה העברית, ירושלים תשמ"ד, עמ' 53.

196 משה רוסמן, 'להיות אישה יהודיה בפולין-ליטא בראשית העת החדשה', בתוך: ישראל ברטל וישראל גוטמן (עורכים), קיום ושבר: יהודי פולין לדורותיהם, ב, מרכז זלמן שזר, ירושלים תשס"א, עמ' 417-418, 434.

197 *Encyclopedia Judaica*, 5 (2007), Macmillan Reference USA and Keter Publishing House Ltd, Detroit, MI (2th edition), p. 555

198 סרג'יו דלה-פרגולה, 'צמיחה, שבר והמשכיות – העם היהודי לפני ואחרי השואה: מבט דמוגרפי', בשביל הזיכרון, ס, ח, 3 (תמוז תשס"ט), עמ' 2-11; הנ"ל, 'אלף שנים של דמוגרפיה יהודית', בתוך: ישראל ל' לוי (עורך), תהפוכות ותמורות: אלף שנים בחיי עם ישראל (2000-1000 לספירה), מרכז דינור, האוניברסיטה העברית, ירושלים תשס"ב, עמ' 7-29.

199 מספר הילדים הממוצע למשפחות יהודיות כברלין בשנת 1925 עמד על 1.87, בקי (לעיל הערה 32), עמ' 174; Kaplan, *Between Dignity and Despair*, p. 111; Frevert, *Women in German History*.

200 לפירוט על ממוצע הילדים בהונגריה, אודסה וליטא ראו: בקי, הנוהג בנישואין ובילודה בקרב השכבות השונות של היישוב והשפעתו על עתידנו, עמ' 174-175.

בשל שיעורי ילודה נמוכים.²⁰¹ שיטות ביולוגיות והפלות היו השיטות הפופולריות ביותר להגבלת המשפחה במזרח אירופה שהיה בה מעט ידע על טכניקות אמצעי מניעה כימיים ומכניים עד לשני העשורים הראשונים של המאה ה-20.²⁰²

במגזרים המתבוללים והחילוניים של מזרח אירופה הפלות מלאכותיות לא היו בגדר חיזיון נדיר. משה ברזניאק, חבר קיבוץ הכשרה של השומר הצעיר ברובנה (פולין) בשנות השלושים, הופתע משכיחות ההפלות שעברו בנות ההכשרה. לדבריו, הוצאות המחיה הגבוהות בקיבוץ היו בשל חשמל, טלפון והפלות: 'ענף ההפלות המלאכותיות היה מפותח מאוד בקיבוץ שלנו', העלה בזיכרונו והוסיף 'החברים והחברות לא ממש הקפידו על ה"דיבר העשירי"' (הטוהר המיני בעשרת הדיברות של השומר הצעיר).²⁰³ המשפטים המבוים הפומביים שהתקיימו והוגש בהם כתב אישום בשל ההפלות המלאכותיות, כמו למשל המשפט שנערך בגרודנו (פולין) בשנת 1933,²⁰⁴ הם עדות לשכיחות התופעה.

אולם התמורות והשינויים בחברה היהודית ניכרו במיוחד בהגירה הגדולה של רבבות יהודים שעברו ממזרח אירופה למערבה ולארצות הברית, ונחשפו לעולם חדש ומאתגר.²⁰⁵ הגירה אינה מעודדת ילודה, מסיבות רבות: היעדר בית, היעדר יציבות כלכלית ופגיעה כללית במוסד המשפחה. הירידה בילודה שאפיינה מדינות במערב אירופה משלהי המאה ה-19 לחלה כבר בראשית המאה ה-20 לאזורים אחרים שהיגרו אליהם אירופים, ובהם ארצות הברית, קנדה, ארגנטינה ואוסטרליה.²⁰⁶ שהיו יעד נכסף למהגרים רבים.

לא מעט מחקרים מתארים את הירידה הדרמטית בשיעורי הילודה שניכרה בקרב מהגרים בארצות הברית במחצית הראשונה של המאה ה-20, ובייחוד בקרב המהגרים היהודים ממזרח אירופה, בשל ההפלות שהיו מוצא רווח מהיריון לא רצוי. השילוב של שאיפתם של המהגרים לארצות הברית להתערות בעולם החדש ולאמץ את רפוסיו, והאילוץ להתמודד עם אתגרים מורכבים, הביא לצמצום הילודה בקרבם.²⁰⁷

201 מנדלסון (לעיל הערה 179), עמ' 183.

202 Exler, 'Birth Control Practices of Eastern European Jewish Women Immigrants to America', p. 55

203 משה ברזניאק, עצי הלבנה הזקופים: לוחם יהודי בצבא הפולני, בגטו מזריץ' ובמחנות (סדרת עדות), יד ושם, ירושלים תשס"ד, עמ' 21.

204 YIVO, New York, Poster collection P/413

205 Paula E. Hyman, 'East European Jewish Women in an Age of Transition, 1880-1930', 205 in: Baskin (ed.), *Jewish Women in Historical Perspective*, pp. 270-286; Weinberg, *The World of Our Mothers*, pp. 43-63

206 Coale, Anderson and Harm, *Human Fertility in Russia Since the Nineteenth Century*, 206 p. 3

207 Cotts Watkins, *From Provinces into Nations: Demographic Integration in Western Europe, 1870-1960*; Exler, 'Birth Control Practices of Eastern European Jewish Women Immigrants to America', p. 53; Coser, Anker and Perrin, *Women of Courage*, p. 52

הפלות מלאכותיות: בבואה לדיוקנו הרבגוני של היישוב

סבל וייאוש היו נחלת מהגרות יהודיות בשל הריונות תכופים, הן גם נחשפו לעולם חדש ולסדרי עדיפויות שונים ורבות מהן היו בורות באשר לאפשרויות להגבלת הילודה – כל אלו הובילו אותן לביצוע הפלות, שהיו הדרך היעילה היחידה שהכירו כדי להימנע מהבאת ילד נוסף לעולם. ההפלות בקרב המהגרות היהודיות בארצות הברית הגיעו לעתים לממדים עצומים; 12 או 13 הפלות היו מציאות חיה של מקצת הנשים, ולעתים הן היו הרות אסון.²⁰⁸

תוצאות ההפלות לא איחרו לבוא. להבדיל מהמשפחה הממוצעת של מהגרים יהודים ממזרח אירופה לארצות הברית בעשור הראשון של המאה ה-20 שכללה חמישה ילדים, למשפחה היהודית הממוצעת בארצות הברית בשנות השלושים היו פחות משני ילדים. זה היה מספר קטן בהשוואה לגודלה של המשפחה היהודית בדור הקודם, אך גם בהשוואה למשפחה הלא יהודית בארצות הברית.²⁰⁹ זאת ועוד, יהודים מהגרים בארצות הברית נטו להגבלת משפחותיהם יותר מקבוצות מהגרים אחרות. ייתכן שהסיבה היא כי בניגוד למהגרים אחרים, היהודים הביאו עמם רעיונות של הגבלת הילודה עוד מארצות מוצאם.²¹⁰

אין תמה אפוא שמרגרט סנגר והיהודיות אמה גולדמן ורוז פסטור-סטוקס, ממובילות המאבק לשליטה בילודה בארצות הברית, ריכזו את מאמציהן ופעילותן בשכונות המהגרים בניו-יורק, ובייחוד בקרב היהודים.²¹¹ רופאות יהודיות וארגונים יהודיים היו מעורבים בקליניקות שהוקמו בשכונות אלו, ורבות מהמטופלות בהן היו יהודיות (מהגרות), או בנות (של מהגרות).²¹² המנשר המפורסם של מרגרט סנגר 'מה שעל כל נערה לדעת', תורגם לידיש והודפס במהדורות חוזרות ונשנות.²¹³ ברוח של בקי משנת 1944 נמסר בנוגע

Exler, 'Birth Control Practices of Eastern European Jewish Women Immigrants to America', p. 55; Weinberg, *The World of Our Mothers*, pp. 219-221; Rosenbaum (above note 157), p. 253 עם הזמן נעשה שימוש הולך וגדל באמצעי מניעה רפואיים וגם ההפלות נעשו בידי רופאים. Cotts Watkins, *From Provinces into Nations*, p. 470

Weinberg, *The World of Our Mothers*, p. 220; Exler, 'Birth Control Practices of Eastern European Jewish Women Immigrants to America', p. 1 יהודיות עלה, והמרווחים בין הלידה הראשונה לשנייה גדלו. Coser, Anker and Perrin, *Women of Courage*, pp. 49-50

בשנת 1910 היו למהגרות היהודיות יוצאות מזרח אירופה היו 4.1 ילדים בממוצע, ולאיתלקיות המהגרות 6.5. Cotts Watkins, *From Provinces into Nations*, pp. 470, 479; Coser, Anker and Perrin, *Women of Courage*, pp. 4, 7, 50

Emma Goldman, *Living my Life: An Autobiography*, Alfred A Knopf Inc., New York 1931

Moran Hajo, *Birth Control on Main Street*, p. 126

Exler, 'Birth Control Practices of Eastern European Jewish Women Immigrants to America', pp. 14-15, 21-23; Rosenbaum (above 157), pp. 251-265

לארצות הברית כי 'אין קבוצת אוכלוסייה המצטיינת כל כך בהפלות מלאכותיות ובמניעת היריון כמו היהודים'.²¹⁴ לאחר שנסתיימה מלחמת העולם השנייה הסתמנה תפנית במגמה זו, עם תופעת ה'בייבי-בום' שהיתה נחלת החברה היהודית בארצות הברית. ההגירה השפיעה על הילודה לא רק בארצות היעד אלא עוד בארצות המוצא. מריון קפלן, בספרה על חיי היהודים בגרמניה הנאצית, מתארת כי לידת תינוק היתה עלולה לעכב הגירה שהיתה תקוותם של יהודי גרמניה. לפיכך, לצד החרדה מהעתיד בגרמניה שדחפה נשים יהודיות לבצע הפלה, גם התקווה להגר הביאה לכך לעתים.²¹⁵ גם ביישוב, על פי מרגלית-שטרן, הגדילה ההגירה את שיעור ההפלות.²¹⁶ לבד מקשיי ההסתגלות של המהגרים לארץ שהשפיעו על כך, המהגרים הביאו עמם תפיסות שרווחו בארצות מוצאם. כך למשל, מהגרים רבים שהגיעו לארץ ממזרח אירופה הושפעו מברית המועצות שהתירה הפלות עד שנת 1936.²¹⁷ מעדויות ממקור ראשון עולה כי הם אמנם מיעטו להיחשף לתופעה זו ישירות בשל התמעטות העולים מברית המועצות בתקופת המנדט, אולם הם נחשפו לה באמצעות כתבות רבות בעיתונות שתיארו את הנעשה שם.²¹⁸ גל ההגירה הגדול ממרכז אירופה בשנות השלושים הוביל לשינוי בהרכב היישוב והטביע את חותמו עליו, וכן הביא לשינוי בתפיסת הילודה שלו למשפחה מצומצמת.²¹⁹ הדים לשכיחות הגבוהה של ההפלות בגרמניה הופיעו בעיתונות העברית. כך לדוגמה, בשנת 1934 דיווח רופא בעיתון דבר כי בברלין 'הנשים נוהגות הפקרות גמורה לשם הפלה מלאכותית עצמית'.²²⁰ המהגרים מגרמניה, ובהם לא מעט רופאים, הביאו עמם הן את תפיסת העולם הליברלית באשר להפלות, הן את הפרקטיקה של ההפלות שהשתפרה בשל

214 רוברטו בקי, מסקנות פוליטיות מתוך חקירותיי על ההתפתחות הדמוגרפית של היהודים והערבים בארץ ישראל, ללא תאריך (כנראה 1944), אה"ע IV-243-3-59.

Kaplan, *Between Dignity and Despair*, p. 82 215

מרגלית-שטרן (לעיל הערה 18), עמ' 112, 131-132. 216

217 קוזמא (לעיל הערה 49), עמ' 99; Chris Burton, 'Minzdrav, Soviet Doctors and the Policing of Reproduction in the Late Stalinist Years', *Russian History*, 27, 2 (2000), pp. 197-221; Avdeev Alexander, Alain Bloom and Irina Troitskaya, 'The History of Abortion's Statistics in Russia and the USSR from 1900-1991', *Population: An English Selection*, 7 (1995), pp. 39-66; Frances L. Bernstein, *The Dictatorship of Sex: Lifestyle Advice for the Soviet Masses* (Studies of the Harriman Institute, Columbia University), Northern Illinois University Press, DeKalb, IL 2007

218 למשל: ד"ר בלהה פוליסטור [פוליאסטור], 'ההפלה המלאכותית', דבר, 29.7.1931, עמ' 3. ראו גם: 'שאלות המשפחה והאימהות בסס"ר', דבר, 11.6.1936, עמ' 9.

219 בקי (לעיל הערה 214).

220 ד"ר ליפמן, 'לתחלואי הנשים', דבר, 2.2.1934, עמ' 7; בלהה פוליסטור [פוליאסטור], 'ההפלה המלאכותית', דבר, 29.7.1931, עמ' 3; קטה בכר, 'תחנות העצה לנשים ותינוקות', לוח האם והילד, תרצ"ה, עמ' 32.

הפלות מלאכותיות: בבואה לדיוקנו הרבגוני של היישוב

התפתחות הרפואה, מה שתּרם לגישה ליברלית כלפי הפלות ביישוב. רופאים ביצעו הפלות מלאכותיות לא אחת מטעמים רעיוניים והשקפת עולם ליברלית.²²¹ רעיונות אאוגניקה [eugenics] שדגלו בשיפור 'טיב' המין האנושי,²²² ובתפיסה שאימהות בריאות יביאו לעולם תינוקות בריאים שיגדלו באווירה משפחתית יציבה ויהיו לבוגרים חזקים, היו מוכרים ביישוב. היו רופאים שקישרו בינם ובין השאיפה לעצב יהודי חדש, חזק פיזית ומנוגד ליהודי הגלותי,²²³ מה שהתבטא בגישתם להפלות.

זאת ועוד, מציינת מרגלית-שטרן, הגירה ממקום למקום כרוכה אמנם באבדן, אך היא גם פותחת חלון הזדמנויות למהגרים. בייחוד נכון הדבר לנשים מחברות מסורתיות, שיכולות למצוא בארץ היעד הזדמנויות חדשות, כמו עבודה בשכר מחוץ לבית, השכלה, מפגשים עם המין השני ועוד. הגירה מכוננת אפוא יחסי מגדר חדשים.²²⁴ נשים מהגרות ביישוב, כמו עמיתותיהן בארצות הברית, נחשפו לעולם חדש. ביחסי האישות ביישוב חלו שינויים, נשים וגברים התנסו ביחסים אינטימיים ללא נישואין,²²⁵ מה שהוביל לעתים להריונות לא מתוכננים. זאת, יחד עם השינוי שהתחולל ביעדיהן המסורתיים של נשים, ולפיו הילודה לא היתה עוד בעיני מקצתן חזות הכול, הובילו להפלות מבחירה.

ז. תפיסת 'המשפחה המודרנית'

תהליכי מודרניזציה, שהביאו להתפתחות ברפואה, השפיעו על הירידה בילודה. לבד מהתפתחות טכנולוגית רפואית שאפשרה הפלות בטוחות יותר, המודרניזציה השפיעה בכיוונים נוספים. על פי הסוציולוג גורן תרבורן, שליטה בילודה מבטאת שליטה של אדם בגורלו, בחייו ובעתידו. לדבריו, אפשרות זו לעצב את 'העתיד העצמי' היא מהותה של תרבות מודרנית.²²⁶ הירידה בילודה בקהילות המהגרים שבארצות הברית היתה לעתים קרובות תוצאה של מודרניזציה.²²⁷

221 פרוטוקול שיחה בין ד"ר יסקי לפרופ' זונדק, ירושלים, 22.12.1935, אצ"מ J113/7487.
222 אאוגניקה – רעיון של שיפור טיב המין האנושי על ידי עידוד ילודה של 'צאצאים רצויים' ועיקור של אלו שאינם רצויים. בראשית המאה ה-20 נחלה התנועה האאוגנית הצלחה באירופה ובארצות הברית, ואישים מכל גוני הקשת הפוליטית החזיקו בתפיסותיה וראו בה ביטוי לקדמה. היא ניכרה ביישומה הקיצוני בממשל הנאצי. יעל השילוני-דולב, מהפכת הפירון (האוניברסיטה המשודרת), מודן, בן שמן 2013, עמ' 71-75.

223 סטולר-ליס ושוורץ (לעיל הערה 171), עמ' 90-91. על 'היהודי החדש' ראו: דוד ביאל, ארוס והיהודים, עם עובד, תל אביב 1992, עמ' 231-267.

224 מרגלית-שטרן (לעיל הערה 18), עמ' 116.

225 למשל, מאמרי (לעיל הערה 182).

226 גם אם אינה מחייבת מספר מסוים של ילדים למשפחה. Therborn, *Between Sex and Power*, p. 241

Cotts Watkins, *From Provinces into Nations*, p. 470 227

המודרניזציה טמנה בחובה תפיסה חדשה של המשפחה. החל במאה ה-19, בשל שינויים חברתיים, כלכליים ותרבותיים נוצר אידאל משפחתי חדש של שני ילדים, שהיה לסימן היכר של החברה המערבית המודרנית.²²⁸ משפחה עם שני ילדים היתה הנורמה של גרמניה של ימי ויימאר, שהושגה גם על ידי הפלות.²²⁹ מגמה זו שהחלה במעמד העירוני הגבוה עברה למעמדות הנמוכים יותר ואף לאזורים הכפריים, היתה גם נחלתה של החברה היהודית המערבית. 'רובם הגדול של היהודים בייחוד בארצות המערב שייך לאותן השכבות של החברה הנאמנות ביותר לשיטה הידועה של זוג ילדים (לכל היותר!)', קבע ד"ר קצנלסון כבר בשנת 1929.²³⁰

התפיסה שמשפחה מודרנית היא משפחה קטנה (ואילו ריבוי ילודה הוא אקט פרימיטיבי) חלחלה גם ליישוב, שמלבד שאיפותיו הלאומיות ביקש לעצב חברה מודרנית. 'האופנה החדשה של שיטת ילד אחד ושיטת שני ילדים (Ein/Zwei Kindersystem)', כלשונו של בקי,²³¹ היתה בין הגורמים להפלות כפי שהעלתה ברמן בסקר שערכה.²³² 'הולך ונוצר בכל הארץ ולבושתנו גם בציבורנו הפועלי וגם בכל הסדרותנו בעיר ובכפר מעין "בון טון" חברתי של שיטת שני ילדים כמכסימום', נמסר בשנת 1940.²³³ חברת קיבוץ עין חרוד ליליה בסביץ ציינה כי השפעתם של החוגים הבורגניים החלה לחלחל גם לאזורים הכפריים. 'בעיר', כתבה חברת הקיבוץ ליליה בסביץ בשנת 1934, 'מפאת קשי החיים הכלכליים בה וגם בשל השפעת ההווי הבורגני על ציבורנו [...] אנו מוצאים לא מעט משפחות שיש להן רק ילד אחד גדול ויותר אינם יכולים ולפעמים גם אינם רוצים ללדת, ואפשר כבר לשמוע נימה של ביטול לנשי הכפר שמרבות בילדים'. היא אף התריעה: 'אל תתבטא בנו המודרניות והחתיכה לעצמיות האישה בזאת שנתייחס כביטול להולדת ילדים'.²³⁴ בכך היא קשרה בין המודרניזציה ושחרור האישה ובין מיעוט הילודה. מעמדו של הילד במשפחה השתנה אף הוא. המאה ה-20 היתה אמורה להיות המאה של הילד, מתאר גורן תרבורן, ומציין כי במהלך המאה ה-20 נהיו הילדים נדירים יותר, שווי ערך יותר ובעלי כוח וגידולם יקר יותר.²³⁵ אין מדובר בהיבט בורגני בלבד. גישה סוציאליסטית נשאה עמה את התביעה היסודית ולפיה לכל ילד יש זכות להיוולד לעולם שהוא יוכל לגדול בו כיאות. לפיכך היא דגלה בתכנון משפחה מנקודת המבט של שוויון הזדמנויות לילד העתיד להיוולד.²³⁶

- Woycke, *Birth Control in Germany 1871-1933*; Andorka, *Determinants of Fertility in Advanced Societies*, pp. 18-20
 Grossmann, *Reforming Sex*, p. 70 229
 230 קצנלסון, התנועה הטבעית של אוכלוסי ארץ ישראל, 1929, אצ"מ J1/3717/3.
 231 בקי, הריבוי הטבעי בארץ ישראל ועתידו של היישוב, עמ' 6.
 232 דוח ברמן, 16.2.1945, אצ"מ J1/3717/3.
 233 חברת קיבוץ, 'לא זו הדרך', דבר הפועלת, ז, 1 (31.3.1940), עמ' 27. ד"ר שושנה מאיר ציטטה אותה במכתב למחלקת הבריאות של הועד הלאומי, 20.5.1940, אצ"מ J1/3717/3.
 234 ל. ב. (לעיל הערה 166), עמ' 177.
 235 Therborn, *Between Sex and Power*, p. 227
 236 John Spargo, *Socialism and Motherhood*, B.W. Huebsch, New York 1914, p. 13

הפלות מלאכותיות: בבואה לדיוקנו הרבגוני של היישוב

בקרב היהודים המהגרים לארצות הברית, אימהות שאפו להקנות לילדיהן השכלה ויתרונות אחרים שנחסכו מהן בילדותן בשל עוני ומשפחות גדולות, מה שהביא לצמצום הילודה ולהפלות.²³⁷ גם ביישוב עמד הילד במוקד תשומת הלב והרצון היה להקנות לו עולם ומלואו. 'ומכאן הפחד', דווח בעיתונות, 'שמא לא תהיה אפשרית הגשמת הדבר לגבי מספר ילדים גדול במשפחה'.²³⁸

ח. אי-ודאות ביטחונית

'דאגת הביטחון', כפי שכינה אברהם פרנקל את תחושת חוסר הביטחון ששררה ביישוב במאורעות 1936-1939 בד בבד עם הרדיפות באירופה²³⁹ והחשש מכיבוש גרמני של הארץ לאחר פרוץ מלחמת העולם השנייה, הובילה רבים לדחיית הרצון להביא ילדים רבים לעולם²⁴⁰ ולהחלטה להפיל. אין זה מפתיע שבשנים 1940-1941 הגיע שיעור הילודה ביישוב לשיא השפל. אולם גם בקי מציין כי המלחמה היא 'תופעת לוואי' כלשונו לתהליך שהחל עוד קודם לכן.²⁴¹

הדבר עולה בקנה אחד עם ממצאי מחקרה של אן טיילור-אלן המעלה כי בתקופת מלחמת העולם הראשונה נבעו שיעור הילודה הנמוך ושכיחות ההפלות גם מהסתייגות רחבה מהבאת ילדים לעולם של מחסור ואליםמות.²⁴²

ט. השואה

השפעת השואה, אולי יותר מכל היבט אחר, מייחדת את היישוב. מלבד הכאב על אבדן החיים של מיליוני יהודים, השואה היתה איום על הגשמת רעיון הציונות שהיה מבוסס על יצירת רוב יהודי בארץ. השואה פרטה על הנימים הרגישים ביותר של אישים ביישוב והביאה להתבטאויות קשות באשר לצמצום הילודה וההפלות, כדברי הרב הרצוג, או דבריו של רופא שטען מפורשות כי 'רצח ילדים ברחם אמם העבריה אינו אלא צורה מוסווית של רצח עמים (גנוסיד)', וכי 'המגרדים' (כפי שכינה את הרופאים מבצעי ההפלות) 'ממשיכים ישירים שלא מדעת לתכנית ההשמדה'.²⁴³

Weinberg, *The World of Our Mothers*, pp. 183, 222, 224; Coser, Anker and Perrin, 237
Women of Courage, p. 52

238 ל. ב. (לעיל הערה 166), עמ' 177.

239 פרנקל, הילודה ביישוב ובעיותיה, עמ' 21.

240 תזכורת, כנראה מטעם ד"ר יסקי, בקשר למכתבו של ד"ר ריבלין, מרס 1939, אצ"מ J113/2312. בשנת 1943 דווח על ירידה משמעותית בנרשמים לכיתות אלף בתל אביב, תוצאה של צמצום הילודה

בשנת 1937 עקב המאורעות. ראו: 'רישומם של ימי המאורעות', המשקיף, 19.9.1943, עמ' 4.

241 בקי, הריבוי הטבעי בארץ ישראל ועתידו של היישוב, עמ' 13.

242 Taylor Allen, *Women in Twentieth-Century Europe*, p. 17

243 ד"ר שפרוך-פוזנר, 'ילודה מוסדרת', דבר, 27.7.1952, עמ' 2.

השואה עוררה יותר מכל גורם אחר את הנהגת היישוב להיות ערה למיעוט הילודה ולהפלות המלאכותיות.²⁴⁴ הוועדה לבעיות הילודה שהקים הוועד הלאומי העריכה בשנת 1945 כי מלבד השמדת מיליוני יהודים, הילודה בקרב שארית הפלטה עתידה להיות נמוכה מאוד.²⁴⁵ אמנם במחנות העקורים באירופה לאחר השואה היה שיעור הנישואין גבוה, והניצולים שאיבדו את משפחותיהם מיהרו להקים משפחות חדשות ולהביא ילדים לעולם. ניצולי שואה חרדים ראו בזה גם צו דתי וצורך חברתי, כד כבד עם חשיבות לאומית והמשכיות המסורת.²⁴⁶ 'שמחים הם לשעשע תינוק בזרועותיהם ולהיווכח ששרשרת קיומם בפיסי לא תינתק', תיאר ד"ר פלק את הניצולים העקורים.²⁴⁷ אולם ניצולים רבים נותרו עירייתם, כפי שמנתח הדמוגרף סרג'ו דלה-פרגולה, שציין גם את חוסר האיזון המגדרי בקרב הניצולים, תופעה שהגבירה את העריריות, את נישואי התערובת וצמצמה את הילודה.²⁴⁸ לא בהכרח הניבה ההזדרזות להקים משפחה, מספר ילדים גדול למשפחה. בעבור רבים ביישוב היתה השואה תמרור אזהרה מפני הגדלת המשפחה, וההסתפקות במעט ילדים נבעה מתוך מה שנתפס כיצר הישרדות.²⁴⁹ בדיקה מדגמית של מאות משפחות של ניצולי שואה בארץ העלתה כי הנטייה של מחציתם היתה להביא לעולם שני ילדים, ו-9 אחוזים הביאו ילד אחד.²⁵⁰ השואה השפיעה מהיבט נוסף. המשפחות ביישוב היו על פי רוב בודדות; מנותקות מהמשפחה המורחבת שהושמדה. ד"ר טובה ברמן תיארה את מצוקת הילודת, הכורעת

244 תכנית רדיו לקראת שבוע ההסברה לבעיות הילודה, ללא תאריך (כנראה יולי 1944), אצ"מ J1/3717/2.

245 22.4.1945, אצ"מ J1/2383.

246 Tydor Baumel (above note 89), p. 102; דוח הוועדה לוועד הלאומי, 22.4.1945, אצ"מ J1/2383; דוח ברנשטיין, יועץ לענייני יהודים על יד המפקדה האמריקנית בגרמניה, בתוך: זרח ורפהטיג, פליט ושריד בימי השואה, יד ושם, ירושלים תשמ"ד, עמ' 495; מיכל שאול, 'פאר תחת אפר: ניצולי השואה, זיכרונה וההתמודדות עם השלכותיה, פרק מרכזי בשיקום החברה החרדית האשכנזית בישוב ובמדינת ישראל, 1945-1961', עבודת דוקטור, אוניברסיטת בר-אילן, רמת גן תשס"ט, עמ' 82.

247 ד"ר ו' פלק, 'איך נטפל בילדי עולים?', איתנים, א, 3 (אוגוסט 1948), עמ' 10.

248 דלה-פרגולה (לעיל הערה 198), עמ' 7-8.

249 ראינות עם פ"א 10.4.2012; ח"פ, אוקטובר 1990.

250 מ-308 משפחות של ניצולי שואה בהוד השרון: 2 אחוזים ללא ילדים, 9 אחוזים הביאו ילד אחד, 47 אחוזים הביאו שני ילדים, 30 אחוזים הביאו שלושה ילדים, 6 אחוזים הביאו ארבעה ילדים, ל-6 אחוזים נולדו יותר מחמישה ילדים — (16 משפחות) — רובן משפחות ניצולי שואה יוצאי לוב. רובם המוחלט של הניצולים עלה ארצה בשלהי שנות הארבעים — עד תחילת שנות החמישים. אביבה אבן חן (עורכת), הוד-הזיכרון: ספר תיעוד והנצחה של ניצולי שואה תושבי הוד השרון, עיריית הוד השרון, המחלקה לשירותים חברתיים, הוד השרון תשס"ו. דוגמה נוספת: כתבה במוסף יום השואה בעיתון ידיעות אחרונות ('מוסף יום השואה'), 8.4.2013, כתבה שסקרה שש משפחות של ניצולי שואה בישראל, לחמש מהן שני ילדים.

הפלות מלאכותיות: בבואה לדיוקנו הרבגוני של היישוב

תחת המעמסה הכבדה של החזקת בית וגידול ילדים, בהיעדר סיוע מ'סבתות', אימהות או קרובות אחרות. חסך זה התבטא אף הוא בהפלות מלאכותיות. לפיכך, בשעה שלאחר מלחמת העולם השנייה ניכרה באירופה ובארצות הברית תופעת 'בייבי-בום', ובארצות הברית היתה השואה בין הגורמים שדרבנו את הקהילה היהודית להגביר את הילודה החל במחצית השנייה של שנות הארבעים ועד לשנות השבעים,²⁵¹ ביישוב לאחר מלחמת העולם, ואף בשנות החמישים, נמשכה מגמת הילודה הנמוכה יחסית.²⁵² מלחמת העצמאות העקובה מדם, המצוקה הכלכלית ושנות הצנע, חרדות ביטחוניות שנכחו גם לאחר הקמת המדינה, יצרו מכלול של אי-ודאות ביטחונית וכלכלית, שהשפיע על המשך תופעת ההפלות מבחירה.²⁵³

סיכום: היישוב לנוכח תופעת ההפלות

מספר הלידות הממוצע של נשים יהודיות ביישוב, ובייחוד של אלו שמוצאן אירופי, היה בירידה משמעותית, בעוד מספר הלידות בקרב ערביי הארץ היה גבוה במיוחד. פער דמוגרפי זה היה עילה לחרדה של הממסד הציוני וחלק מהציבור. הוא נגרם עקב ניסיונות שונים למניעת היריון, שהאפקטיביות שלהם היתה מוטלת בספק ועלותם היתה גבוהה, ובמידה לא מבוטלת בשל הפלות מלאכותיות שרווחו ביישוב, כפי שעולה מהשיח הציבורי הכולל עדויות מגוונות של אישי ציבור, דמוגרפים ורופאים.

מכלול הגורמים להפלות המלאכותיות ביישוב חושף טפח מחיי היום-יום שלו. ניתוח הסיבות להפלות מצביע למשל על המצב הכלכלי הירוד ביישוב והשפעתו הרבה על חיי הפרט והמשפחה, שכן כמו בשאר העולם המערבי זה היה גורם בולט להפלות; הוא מעיד על אי-הוודאות הביטחונית שאפפה את היישוב והשפיעה על מצב המשפחות בו, והוא מעלה במיוחד את השאיפה של רבים ביישוב לאמץ נורמות מערביות ולשלבן במפעל הלאומי.

מבט על גורמי ההפלות על ציר הזמן מדגיש את השפעת ההקשר המקומי-היישובי על התופעה. כך למשל ניכר כי החיבור של המצב הכלכלי והביטחוני וגלי ההגירה העצים את תופעת ההפלות ביישוב. בשנת 1928, בשלהי המשבר הכלכלי הקשה שפקד את היישוב, ניכרה ירידה בילודה. זו הושפעה גם מהשינוי הדמוגרפי שהתחולל בחברה היהודית בארץ ומהתעצמות היישוב החדש. המחצית הראשונה של שנות השלושים התאפיינה בהתאוששות קצרה בילודה שנבעה מגידול ניכר בכמות המהגרים ומשגשוג כלכלי. אולם במחצית השנייה של שנות השלושים התהפכה המגמה, כשהיישוב התמודד עם משבר

251 הילודה בקרב יהדות ארצות הברית, שהתאפיינה בשני ילדים בשנות השלושים, צמחה לשלושה ילדים במהלך שנות הארבעים המאוחרות עד לאמצע שנות השישים. Exler, 'Birth Control Practices of Eastern European Jewish Women Immigrants to America', p. 45

252 בקי, הנוהג בנישואין ובילודה בקרב השכבות השונות של היישוב והשפעתו על עתידנו, עמ' 199.

253 ריאיון עם פ"א, 10.4.2012.

כלכלי וביטחוני בשל פרוץ המאורעות והמרד הערבי בשנת 1936. הדיו של משבר זה ניכרו בירידה משמעותית בילודה. בשנת 1941 צנחה הילודה ביישוב לנוכח מלחמת העולם השנייה, איום הכיבוש הגרמני והמצב הכלכלי הרעוע. היפוך המצב הביטחוני והכלכלי בשנת 1943 הביא לשינוי במגמת הילודה, והיא החלה לעלות. אולם אי-ודאות ביטחונית וכלכלית בשנת 1948 הביאה לחידוש מגמת הירידה, וגורם מרכזי לה ככל השנים הנודדות היה ההפלות המלאכותיות.

תופעת ההפלות ביישוב היתה כלל-ארצית; היא חצתה מגורים, מעמדות ונקודות התיישבות. היא נגעה באוכלוסייה עירונית וכפרית, חילונית ודתית-ציונית, וניכרה בקרב נשים נשואות ורווקות כאחד. אכן, השיח הציבורי בסוגיית ההפלות היה מושגת ברובו על מקורות עירוניים-חילוניים. מצד אחד שיח זה אינו משקף את החברה היישובית על כל גווניה, אך מצד שני, מאחר שרוב היישוב היה עירוני אפשר לראות בשיח ייצוג נאות של היישוב.

בתופעת ההפלות ביישוב, קרי בחברה הציונית שהיתה ברובה ממוצא אירופי, בלטה במיוחד ההשפעה האירופית. אכן, ההפלות ביישוב לא היו בכחינת התרחשות חריגה בנוף האנושי של העולם המערבי בכלל ובחברה היהודית בו בפרט. אפשר להבחין בקווי דמיון אך גם בשוני בין היישוב ובין מדינות מערביות. כמוהן, שכוחות ההפלות הביאה למספר ילדים קטן יחסית בממוצע לאישה; כמו במערב, גם ביישוב לא הפחיתה המדיניות שאסרה הפלות מקיומן הרווח. אלא שבניגוד למדינות אירופה וארצות הברית, אך כמו בחברת המהגרים היהודים בארצות הברית, ביישוב ננקטו הפלות מלאכותיות בקרב זוגות נשואים לרוב לאחר הבאת ילד או שניים לעולם.²⁵⁴

כמו בארצות אירופה, שהילודה בהן היתה בעלת חשיבות לאומית ומשום כך נאסר לבצע הפלות, גם ביישוב הוקנתה לילודה משמעות רבה ונתלה בה המשך קיומו של הלאום; תפיסה זו הועצמה לנוכח ההתרחשויות ההיסטוריות: פרופ' בקי סבר בשנת 1943, כי בשל מצבו של עם ישראל בראשית שנות הארבעים, קרי הירידה בילודה, מגמת ההתבוללות ובייחוד לנוכח ההשמדה של יהודי אירופה, 'נודעת חשיבות מיוחדת למצב הדמוגרפי של ארץ התקווה והתחייה של העם; זוהי הארץ היחידה בה תלוי עתידו של עמנו – לפחות באופן חלקי – ברצוננו'.²⁵⁵ אלא שרצונו של הפרט בחברת היישוב היה מורכב. הפרט כ'מהגר', הושפע רבות מהמתרחש באירופה, נשא עמו מארצות המוצא את התפיסות בנוגע להגבלת הילודה ואת הפרקטיקה של ההפלה המלאכותית. זאת ועוד, כשם שבאירופה היו שראו בירידה בילודה ובהפלות שיקוף של דעיכת הלאומיות,²⁵⁶ כך גם ביישוב. ד"ר פריץ

Exler, 'Birth Control Practices of Eastern European Jewish Women Immigrants to America', p. 89

255 בקי, הריבוי הטבעי בארץ ישראל ועתידו של היישוב, עמ' 8.

256 למשל באירלנד, Michelle Brewer, 'Eugenics Policies in the Republic of Ireland and the Impact of Nationalism', *Canadian Review of Studies in Nationalism*, 27, 1-2 (2000), pp. 93-100.

הפלות מלאכותיות: בבואה לדיוקנו הרבגוני של היישוב

נואק, חבר הוועדה לבעיות הילודה, אמר גלויות כי רופאים ממשיכים בסידור הפלות 'מאחר שאין הם מרגישים די את החובה המוסרית והלאומית המוטלים עליהם'.²⁵⁷ ואילו ד"ר ברמן דרשה מהנשים שידעו כי 'הבאת ילד לעולם היא לא רק זכות, כי אם חובה לאומית קדושה לא פחות מהתיישבות ועלייה'.²⁵⁸ רק אז, הבהירה לדוד בן-גוריון, 'יביטו על הפלה כעל מעשה מחפיר מטעמים לאומיים'.²⁵⁹

לעומת העולם המערבי, ביישוב לא התפתחה תנועה עממית שנאבקה פומבית למתן לגיטימציה חוקית להפלות.²⁶⁰ במשפט פומבי מבוים שנערך בחדרה בשנת 1942 נגד 'הרופאה האלמונית' (העורכת הפלה מלאכותית), קבע פסק הדין כי ארגוני הנשים אינם עושים את המוטל עליהם לטובת הילודה.²⁶¹ אנשי היישוב ניהלו את ענייניהם בהקשר של ההפלות במנותק מהחוק ובניגוד לעמדת ההנהגה הציונית, בלי לערוך הפגנות, בלי למחות פורמלית ובלי לנהל מאבק גלוי. הפרט ביישוב השמיע את עמדתו במעשה ההפלה עצמו. מבט על מכלול הגורמים להפלות מצביע על דיוקנו המורכב של היישוב. הניסיון לאתר את גורם ההשפעה הדומיננטי על ההפלות ביישוב אינו פשוט. על דרך השלילה אפשר לומר כי הדת וההלכה היהודית לא היו גורם רב השפעה בנושא. שלא כיהדות ארצות הברית, שבה הסתייגות רבנים מהפלות היתה על רקע הלכתי, רבנים שהשתייכו ליישוב ושמחו על התופעה הדגישו את ההיבטים הלאומיים הטמונים בה. ובכל זאת, אפשר להבחין בהשפעה המשמעותית של הלכי רוח מערביים על היישוב. היישוב, על אף דיוקנו הלאומי, מיהר לאמץ את נורמות העולם המערבי המודרני.

שכיחותן של ההפלות, על אף הצו הלאומי והדתי (הנורמטיבי וההלכתי כאחד) שתבע ייבוי ילודה, היא עדות לכך שחברת היישוב לא היתה עשויה מקשה אחת. ניתוח התופעה וגורמיה במבט השוואתי חושף את ההטרונגניות של היישוב, שרווחו בו תפיסות מגוונות; ששאף ללאומיות, לסוציאליזם אך גם למודרניות מערבית. מפגש בין-ערכי מורכב זה הוביל למגמות סותרות. קרוב לוודאי שהוא הסיבה לפער שקיים בין ההצהרות ובין הפרקטיקה בחיי היישוב, אשר עולים מתופעת ההפלות: מבחינה הצהרתית, בשיח הציבורי בא לידי ביטוי אופיו המסורת-הלאומי של היישוב, ולפיכך מועט בו הדיון המצדד בהפלות. עם זה בפועל, אך סמוי מן העין, היה ביישוב צידוד משמעותי בהפלות שהיה ביטוי להשפעה של תפיסות מערביות עליו.

257 ישיבת הוועדה לבעיות הילודה, 22.6.1943, אצ"מ J1/3717/1.

258 דיווח מד"ר טובה ברמן לדוד בן-גוריון, 10.5.1944, אצ"מ J1/3717/3; דוח ברמן, 16.2.1945, אצ"מ J1/3717/3.

259 דיווח של ד"ר טובה ברמן לדוד בן-גוריון, 10.5.1944, אב"ג, התכתבות, 198564.
260 Gordon (above note 160), p. 153; Grossmann, *Reforming Sex*, p. v; Osborne, *Cultures of Abortion in Weimar Germany*, p. 3

261 פרנקל, הילודה ביישוב ובעיותיה, עמ' 41.